FORMAȚIILE PREMORFOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

Pe la 1849, Aron Pumnul condamna antepunerea determinantului și encliza verbului în virtutea faptului că „firea limbei nicidecît nu sufere"[1]. Este greu de precizat ce înțelegea el prin „firea limbei", după cum la fel de greu este, pentru noi, să pătrundem sensul metaforei „țesătura limbei cea din lontru" a primilor filologi. A egaliza aceste metafore cu noțiunea modernă a sistemului ar fi mai mult decît imprudent, deși, considerate ca atare, ele ar putea fi utilizate și astăzi; baza lor conceptuală este însă diferită.

Într-adevăr, fenomenele în discuție nu angajează cu nimic sistemul funcțional (=sistemul) al limbii române, fiind în egală măsură posibile. Ceva mai mult, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ele se realizau și în sistemul normal (=norma), deși cu o frecvență inferioară procedeelor recomandate de profesorul bucovinean. Opunîndu-le „firea limbei", Pumnul era subiectiv, întrucît prezenta argumentul normativ, *de necesitate* (=„unica realizare care trebuie impusă") ca pe un argument structural, *de fapt* (=„unica posibilitate realizată"); fenomene periferice erau considerate ca abateri de la sistem. Rezultă de aici că actualizarea acestei terminologii, departe de a se reduce la o simplă echivalență a unor termeni empirici cu termeni lingvistic-operanți, implică, practic, o reanaliză a materialului.

Parcurgînd literatura consacrată primelor traduceri românești, sîntem șocați de marele număr al calificativelor de acest gen, care se aplică mai ales topicii și vizează, în primul rînd, fenomenul de separare a formațiilor morfosintactice. Aceste așa-zise *dislocări* ar fi „nefirești și contrare spiritului limbii românești"[2], „cu totul nenaturale și contrare spiritului limbii românești" (N. Drăganu)[3], „neobișnuite spiritului limbii noastre" (Ștefan Pașca)[4], „străine de spiritul limbii noastre“ (Al. Rosetti)[5], „neromânești“ (Ovid Densusianu)[6], „străine limbii noastre“ (Ștefan Giosu)[7], făcînd dovada unei „limbi false, artificiale, cu sunete și flexiuni românești, dar cu sintaxă paleoslovenică“ (Petre V. Haneș)[8].

---

[1] Aron Pumnul, *Urmarea părților cuvîntului în construcțiile limbei românești*, în vol. *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889, p. 147.

[2] N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc*, în DR. II, 1921–1922, p. 293.

[3] Idem, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 138.

[4] Ștefan Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din sec. al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939, p. 60.

Unii termeni, cum ar fi *spiritul* (*firea*) *limbii*, (*ne*)*firesc*, au o ambiguitate intrinsecă, dată de îndelungata lor odisee în lingvistica preștiințifică. Alții, limpezi la prima vedere, devin ambigui prin context sau prin sinonimia lor: *neobișnuit* ar părea o indicație de frecvență, dar se aplică fenomenelor considerate a fi proprii „spiritului limbii“ (sau „limbii române“) ; *artificial* și *nenatural* ar putea avea în vedere opoziția [*stilistic* : *normal*], ca în vechile gramatici și retorici, însă sinonimia cu „limba falsă“ și „contrar spiritului limbii“ dezorientează ; *neromânesc* poate indica originea străină, dar ca sinonim cu „străin limbii noastre“ și mai ales cu „străin de spiritul limbii noastre“ devine cu totul altceva.

În mod paradoxal, acești termeni s-au bucurat de o îndelungată tradiție, poate tocmai în virtutea ambiguității lor, care facilita etichetări rapide, diminuînd, în același timp, responsabilitatea aprecierii. *Spiritul limbii* sau *limba română* pot indica atît sistemul („limba funcțională“) cît și norma („limba standard“) sau chiar pe amîndouă împreună („limba istorică“), așa încît abaterile pot fi interpretate în trei direcții. Astăzi însă, cînd „cercetarea istoriei limbii nu se poate concepe în afara noțiunii de structură lingvistică și de sistem lingvistic“[9], formulele „passe-partout“ nu mai pot avea o valoare operantă : este necesară o reanaliză a fenomenelor topice respective, pentru a le preciza natura definindu-le în termeni proprii. Chestiunea terminologiei se dovedește a fi, și de această dată, o problemă de fond, iar nu de opțiune, cu atît mai mult cu cît ea nu reflectă o situație obiectivă, ci rezultă din proiecția în trecut a normativismului modern.

După normele gramaticii contemporane, conjuncția-morfem a conjunctivului (*să*), prepoziția-morfem a infinitivului (*a*) și auxiliarele (*a fi* și *a avea*) se caracterizează printr-o remarcabilă coeziune cu nucleul verbal, care limitează posibilitățile de inserție la numai cinci adverbe (*și*, *mai*, *tot*, *cam* și *prea*) şi la formele atone ale pronumelor reflexive şi personale[10]. Este un stadiu apropiat de fuziune, care a determinat-o pe Valeria Guţu Romalo să le numească, exagerînd, „afixe mobile"[11]. În fapt, este vorba de un raport intermediar între *heterosintagmatic* şi *homosintagmatic*, manifestat în combinaţia pe care V. Şerban o numeşte „sintagmoid", adică „un grup de două sau mai multe secvenţe, clar distincte formal, care alcătuiesc împreună un singur termen, nuclear sau determinant"[12]. În această categorie se includ şi combinaţiile la care participă aşa-zisele *elemente conjuncte* (pronumele reflexive şi personale atone) care, cînd se află în procliză, sînt disociabile prin aceleaşi adverbe[13], sau negaţia ca morfem verbal (sau „particulă" nonautonomă[14]), separabilă prin formele pronominale atone şi prin adverbele *mai, tot, prea, nici, cumva* şi *chiar*. Cu excepţia acestor incidenţi, orice separare a functivilor, fie că se face sau nu prin termenii grupului sintactic al verbului, constituie, din perspectiva gramaticii contemporane, o *dislocare morfosintactică*.

---

[5] Al Rosetti, *Istoria limbii române*, IV—VI, București, 1966, p. 304.

[6] Ovid Densusianu, *Evoluția estetică a limbii române*, [curs lit.], București, 1929—1930, p. 115. Cf. și Constantin Damianovici, *Artă și literatură. Pagini critice*, București, 1914, p. 195 ; Șt. Pașca, *Pînea pruncilor*, în DR. X_2, p. 323 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 563 și urm.

[7] Ștefan Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în „An. șt. ale Univ. «Al. *I.* Cuza» din Iași“, serie nouă, secț. III, t. IX, 1963, p. 122.

[8] Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, București, [1928], p. 116. O poziție diferită pare a avea Elena Berea-Găgeanu, care, referindu-se la disocierile viitorului în secolul al XVI-lea (de felul „de *văm* și întru năpăști *cădea*“ din *Cazania* a II-a a lui Coresi), afirmă că se produc „în mod firesc“ (*Observații privind structura și evoluția viitorului în limba română*, în LR XXI, 1972, p. 509). Autoarea se pronunță în trecere asupra fenomenului, fără a-și pune problema deosebirilor de frecvență dintre construcțiile „dislocate“ și cele sudate, evidente dacă se compară traducerile de texte religioase cu documentele istorice și cu traducerile libere de texte heterodoxe.

[9] Al. Rosetti, *Tratatul de istorie a limbii române*, în SCL XVI, 1965, p. 5.

Faţă de normele actuale descrise, vechile traduceri prezintă o particularitate frapantă: ele dezmembrează frecvent formaţiile morfosintactice, fapt explicat de filologi ca o consecinţă regretabilă a literalismului. S-ar părea, deci, că traducerile se abat consecvent de la „firea“ limbii române, fiind un veritabil depozit de săsime, maghiarisme şi, mai ales, de slavonisme.

---

[10] Valeria Guţu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 35, 179, 182, 183, 185, 186, 195. Aceste posibilităţi de inserţie fuseseră relevate şi de către H. Tiktin (*Gramatica română. Etimologia şi sintaxa*^{3}, Bucureşti, 1945, p. 212 § 465 şi p. 213 § 468), Silviu Gr. Berejan (*Asupra prepoziţiei* a *cu infinitivul*, în CL III, 1958, supl., p. 109), *Gramatica limbii române*^{2}, II, Bucureşti, 1963, p. 449. În cazul infinitivului şi în cazul conjunctivului este posibilă şi inserţia adverbului de negaţie *nu*.

[11] Argumentele autoarei (disociabilitatea redusă, paradigmă imperfectă, lipsa unor caracteristici proprii verbului — în cazul auxiliarelor —, posibilităţi combinatorii limitate, atenuarea sau dispariţia valorii sintactice iniţiale) sînt susceptibile de o obiecţie fundamentală: ele demonstrează lipsa autonomiei sintactice a monemelor în discuţie, dar nu şi caracterul lor de formant morfologic. Într-adevăr, o serie de caracteristici pe care autoarea le minimalizează (auxiliarele au, totuşi, o paradigmă şi unele mărci proprii verbului, fiind, ca şi prepoziţia *a* şi conjuncţia *să*, disociabile ; acestea din urmă au o prezenţă neobligatorie în construcţia infinitivului şi conjunctivului) se opun integrării lor în categoria afixelor. Discutînd teza autoarei, Andrei Avram se declară în dezacord cu ea, obiectînd că „afixul" nu poate fi considerat morfem (adică o unitate gramaticală minimală) cît timp este format, la rîndul lui, dintr-un ansamblu sudat de lanţuri morfemice (*Pe marginea unei morfologii structurale a limbii române*, în SCL XX, 1969, p. 560—561). Este clar că auxiliarele „au fiecare un specific combinatoriu şi un sistem particular de mărci, ierarhizate diferit" (Jean Dubois, *Grammaire structurale du français : le verbe*, Paris, 1967, p. 12), dar caracteristica lor categorială trebuie semnalată ca atare, iar nu transferată unor nivele relaţionale faţă de care oferă doar similitudini funcţionale parţiale (vezi şi Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 90 şi 149).

[12] V. Şerban, *Bazele analizei configuraţionale*, în ACILFR XII$_1$, p. 772, cf. 775 (diferenţa specifică dintre sintagmă şi sintagmoid este aceea că ultimul este monofuncţional). Sintagmoidul ar corespunde tipului „aglutinativ-flectiv A(analitic)", delimitat de B. A. Uspenski (vezi T. Iljašenko, *Importanţa microstructurii pentru tipologizarea macrostructurii sintactice*, în ACILFR XII$_1$, p. 255). Louis Hjelmslev admisese şi el posibilitatea unor raporturi intermediare între „combinaţiile de contact" (= morfologice) şi „combinaţiile la distanţă" (= sintactice) ; cf. *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1928, p. 100.

[13] *Gramatica limbii române*^{2}, I, p. 139, 153, II, p. 445 şi 449 ; V. Şerban, *op. cit.*, p. 773.

[14] V. Şerban, *op. cit.*, p. 773. Despre caracterul morfematic al negaţiei (atunci cînd determină verbul), vezi Georges Gougenheim, *Système grammatical de la langue française*^{2}, Paris, 1962, p. 47 ; G. Barnicaud, M. — A. Compare, B. Ducrot, A. Vidal, *Le problème de la négation dans les diverses grammaires françaises*, în „Langages", 7/1967, p. 58—73 ; Sanford A. Schane, *La phonologie du groupe verbal en français*, ibid., p. 120 (include negaţia printre „particulele conjunctive" ale grupului verbal, alături de pronumele personale); *Gramatica limbii române*^{2}, I, p. 317 ; Georgeta Ciompec, *Observaţii asupra exprimării negaţiei în limba română din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, în SCL XX, 1969, p. 200 (se menţionează şi primele 5 adverbe ca disjunctori normali, precum şi formele pronominale atone).

În principiu, atît „forţa de coerenţă“ a grupelor sintactice (cum o numea Bröndal), cît şi gradul de sudură a morfemelor, nu sînt aceleaşi în toate fazele evoluţiei unei limbi : ceea ce, din perspectivă actuală, ne apare ca „dislocare“, poate fi un fenomen *normal* din perspectiva limbii vechi. Asupra necesităţii criteriului de apreciere diacronic a atras atenţia Parodi, criticînd erorile de interpretare a originalităţii sintaxei lui Dante : „Multe dintre inversiunile notate de Lisio, şi între ele unele notate ca prea violente, corespund uzului normal al vechilor limbi romanice populare[. . .] Va trebui să se facă un studiu comparativ al uzului la Dante şi la contemporanii lui, prin care se va ajunge la distingerea elementului latin introdus de Dante în opera sa, de cel care pare element latin, dar nu este“[15]. Operaţia este necesară nu numai pentru Romania occidentală, dar şi pentru româna veche, ale cărei coordonate structurale sînt mai puţin cunoscute decît se crede.

Comparînd sintaxa traducerilor din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea cu cea a originalelor, am ajuns la concluzia că o serie întreagă de construcţii „bizare“, „nefireşti“, „neromâneşti“ ş.a. erau cît se poate de „fireşti“ raportate la norma limbii române vechi. (Evident, nu considerăm norma sub aspectul corectitudinii, ci ca un ansamblu anterior codificării sale, ocupînd o poziţie intermediară între sistemul opoziţiilor funcţional-pertinente, al invariantelor lingvistice, şi „vorbire“)[16]. Singurul care a intuit acest lucru a fost Hasdeu care, în descripţia lexicografică a auxiliarului AM, distingea o construcţie „continuă“ şi una „discontinuă“ ; cea de-a doua „nu e rară însă şi uneori nu e fără eleganţă“ în limba veche[17].

Este adevărat că frecvenţa formelor „nedislocate“ este incomparaba mai mare, dar norma nu se poate concepe ca un ansamblu de unicate, ci cil o structură dinamică în care, în fiecare moment al evoluţiei sale, există forme „centrale“ şi forme „periferice“, pe cale de dispariţie sau de înlocuire. „Norma, scria Louis Hjelmslev, poate fi mai mult sau mai puţin fixată. Fiind proiecţia ansamblului particularităţilor individuale, ea admite adesea unele variaţiuni“[18]. Relevarea elementelor „periferice“ ale structurii este dificilă, întrucît presupune studiul exhaustiv al corpusului de texte, excluzînd selecţia sau sondajul ; dar ea este, în acelaşi timp, obligatorie pentru orice descripţie sincronică coerentă.

Un asemenea studiu dovedeşte, credem, că în limba veche era posibilă inserţia între verb şi termenii conjuncţi a *oricărui* element pronominal sau adverbial, iar nu numai a pronumelor atone şi a celor cinci adverbe admise de limba actuală standard. Vom exemplifica mai întîi cu traduceri care se abat de la original — fapt de mare putere probantă în condițiile literalismului extrem[19] :

---

[15] Ernesto Giacomo Parodi, *Lingua e Letteratura. Studi di teoria linguistica e di storia dell'italiano antico*, II, Veneţia, 1957, p. 314.

[16] Vezi Eugenio Coseriu, *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1962 (studiul *Sistema, norma y habla*).

[17] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, Bucureşti, 1887, col. 979.

[18] Louis Hjelmslev, *Principes*, p. 239.

Pre calea de pace ce amu *ainte* dzis (SCH. 336) — **на пꙋть мирєнъ**; să *ainte* apucăm fața lui în ispovedire (*ib.* 198, CORESI, L. 133) — **прѣдваримь лицѣ єго въ исповѣданїи**; cine va *mie* sluji (CORESI, T. 155) — **кто мнѣ слꙋжить** ; acela va *amu* mîntui oamenii lui (id. *ib.* 40) — **той бо спасетъ люди своѧ** ; ce se *derept mulți* varsă (id. *ib.* 72) — **ꙗже замногꙑ изливаема** (aici **ꙗже** este pronumele demonstrativ feminin, la nominativ, tradus prin *ce*) ; să ați *amu* iubi (id. *ib.* 45) — **аще любите** ; să ar *aceștea* tăcea (id. *ib.* 129) — **аще сїи оꙋмлъчѧтъ** ; să s-ară *toți* săblăzni (id. *ib.* 73) — **аще и вѫси съблазнѧтсѧ** ; de-ai *tu* luat (id. *ib.* 165) — **аще ты възѧль єси** ; e să nu *tine* ascultare (ib. *ib.* 61) — **аще же непослоꙋшаєть**; de va *amu* fi casa destoinică (id. *ib.* 50) — **аще бѫдеть домь достоинь**; n-ați *nece dinioară* cetit (CORESI, T. 79) — **нѣстели читали николиже** ; ce va *amu* a fi noaă? (id. *ib.* 63) — **что оꙋбо бꙋдеть намь** ; nu veți fi *voi* grăind (id. *ib.* 94) — **не вꙑ бо бꙋдете глаголѧщеи** ; de nu-i va fi *lui* dat den ceri (ib. *ib.* 141) — **аще невꙋдеть дано емꙋ съ нбсе** ; și-l *neștine* întoarce el (id. A. 158) — **и ѡбратитъ кто єго** ; de să vă *de-aceaia* clevetire (id. *ib.* 164) — **да ѡ немже клевешꙋтъ васъ** ; va *ceva* lua de la ei (id. *ib.* 11) — **нѣчто ѡт нимъ прїѧти** ; nu vă mirareți de ce se-au *întru voi* aprins (id. *ib.* 171) — **не дивитесѧ еже въ васъ раждеженїю** ; să nu fie *cumva* răpit (id. *ib.* 112) — **да не растерзанъ бꙋдеть** ; cine m-ară *mine* apăra a nu mă boteza (id. *ib.* 36) — **что возбранѧетъ ми креститисѧ** ; din a cui sfințenie ne vrom *toți* sfinți (id. MOL. 259) — kinek szentéséből mi hivatatunk, fottig szenteknek; tare ne-am *noi* greșit dumnedzăireei tale (id. *ib.* 263) — mert mi igen vétkesztünk istenseged ellen ; mintea noastră [. . .] nu se-au *de toate* domirit (id., prefața la *Cazania a doua*, fără corespondent în textul slavon paralel[20]) ; de 7 ori voiu *mai tare* mulți bătăile pre voi (cca 1560, HASDEU, C.B.I,· 14) — **приложꙋ вамъ ꙗзвъ седмь по грѣхѡмъ вашимъ** ; iară să nu veți *nici așa* îngădui mie (id. *ib.* 13) — **аще же не послꙋшаєте мене**; a se *toți* mîntui (COD. VOR. 96) — **всѣмъ спастисѧ** ; iară să ieste *cineva* lipsit de înțelepciune/ e să ar fi *neștine de voi* lăsat dențelepciuni (NT 111/CORESI, A. 143) — **аще же кто ѡт васъ лишенъ есть премꙋдрости** ; se-au *tare* puternicit foametea în pămîntul Canaanului (PALIA, 166)—

---

[19] Sintaxa gotică, cea veche armeană și cea veche slavă au fost reconstituite de către Georges Cuendet aproape exclusiv pe baza criteriului abaterii de la originalul grec (*L'ordre des mot dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Évangiles.* I. *Les groupes nominaux*, Paris, 1929, p. 1 și 171). Asupra valorii criteriului insistă și J. Fourquet (*L'ordre des éléments de la phrase en germanique ancien. Études de syntaxe de position*, Paris, 1938, p. 124), subliniindu-i importanța sporită în cazul traducerilor de texte biblice, față de care respectul traducătorului era integral : „în fiecare demonstrație vom recurge de preferință la cazurile în care faptul de ordine studiat este atestat *împotriva* [s.a.] ordinii latinei și pe cît posibil într-un citat biblic" (*ibid.*, p. 126). După Al. Rosetti, „singurele fapte de reținut sînt[...] abaterile de la modelul străin : asemănările, chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitații" (*Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-l a*, p. 558).

[20] Vezi Pandele Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 183.

oly igen el hatalmazot Canaan földebe az ehseg — so hart drückt die Theurung das Land Canaan — invaluit enim fames in terra Chanaan — ἐνίσχυσε γὰρ ὁ λιμὸς ἐν γῆ Χαναάν — **ѡдолѣ бо гладъ на земли хананни**; foametea se *iară* întări în aceaia ţară (*ib.* 150) — az Ehseg kedig elhatalmazot vala az orszagba — die Theurung aber drückte das Land — fames autem invaluit super terram — ὁ δὲ λιμὸς ἐνίσχυσεν ἐπὶ τῆς γῆς — **гладъ же ѡдолѣ на земли**; şi ce va *el* dzice voao (*ib.* 145) — es à mit ö nektek mond — was euch der saget — et quicquid dixerit vobis — καὶ ὅ ἔαν εἴπῃ ὑμῖν — **еже речетъ вамъ**; să voiu *eu* tinde afară mîna mea (*ib.* 188) — mert én ki nyuytom az én kezemet — denn ich werde meine Hand aufstrecken — et extendens manum — καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα — **и простеръ рȣкȣ мою**; să veţi *aşa* fi (*ib.* 117) — ha olyanoc lesztec — so ihr uns gleich werdet — si facti fueritis — ἐάν γένησθε — **аще бȣдете**; prin ce ţie au Domnedzeu *toate acestea* arătat (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — ἐπειδὴ ἔδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — **понеже показа Богъ тебѣ всѧ сїѧ**; care se-au *ţie* arătat (*ib.* 119) — a ki teneked meg ielenćk — qui apparuit tibi — der dir erschien — τῷ ὀφθέντι σοι — **ꙗвлшемȣсѧ тебѣ**; cînd va *pre tine* vedea (*ib.* 190) — es mikor tegedet latãd — et videns te — wenn er dich siehet — καὶ ἰδών σε — **и оузрѣвъ тѧ**; tatăl lor pre el are *mai vîrtos* iubi (*ib.* 127) — ö attyos inkab szeretneie — ihr Vater lieber hatte — eum pater amat — ὁ πατὴς φιλεῖ — **любитъ его́ отецъ**; toate care voiu *eu ţie* grăi (*ib.* 198) — mindent valamit én teneked mondoc — was ich mit dir rede — ὅσα ἐγῶ λέγω πρὸς σὲ — quaecumque ego dico ad te — **елика азъ глаго́лю к тебѣ**; atîta să fie în număr cărămida, cîte au *pînă acmu* făcut (*ib.* 193) — menyit eddig chinaltanac, meg se küsebitsetec — et summam laterificii quod ipsi faciunt, per singulos dies impones eis — und die Zahl der Ziegel, die sie bisher gemacht haben, sollet ihr ihnen gleichwohl auflegen — καὶ τὴν σύνταξιν τῆς πλινθείας ἧς αὐτοὶ ποιοῦσι; ş.a.m.d.

În cazul *Paliei* de la Orăştie am dat, alături de textul maghiar (care i-a servit ca sursă principală) şi versiunile latină, greacă, slavonă şi germană, care se pot include printre izvoarele secundare ale traducerii româneşti[21]. Deşi sugestiile din *Biblia* lui Luther nu au fost încă probate, credem că ele nu se pot neglija cu totul, dacă avem în vedere corespondenţa unor pasaje :

---

[21] Pentru modelele latin, maghiar şi slavon, vezi Mario Roques, *L'original de la Palia d'Orăştie*, în vol. *Mélanges offerts à Émile Picot*, II, Paris, 1913, p. 515—531 ; Viorica Pamfil, *Introducere* la PALIA, p. VII—VIII ; *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 314. Textul slavon îl cităm după *Evangheliarul* lui Coresi de la 1579, după *Liturghierul* lui Macarie de la 1508 şi după **Бїблїа сирѣчь книги свѧщеннагѡ писанїѧ Ветхагѡ и Новагѡ Завѣта**, Moscova, 1894 ; cel german după *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentz*, nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, Berlin, 1919 ; cel greco-latin după *Vetus Testamentum graecum juxta septuaginta interpretes, ex autoritate Sixti Quinti Pontificis maximi* [...] *cum latina translatione*, cura et studio J. N. Jager, 1—2, Paris, 1839 ; cel maghiar, după ediţia Vioricăi Pamfil.

Nu *vreți* cu moarte *muri* (PALIA, 18) — *ihr werdet* mit nichten des Todes *sterben* (cf. halállal nẽ haltoc ; non morte moriemini ; οὐ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε — **не смертїю ѹмерете**) ; *mă vor* cu pietri *împroșca* (*ib.* 235) — *sie werden* mich noch *steinigen* (cf. es meg köueznec engemet ; et lapidabunt me ; καὶ καταλιθοβολήσουσι με ; **и побїютъ мѧ каменїемъ**); cum *ați* astăzi așa curund *venit* acasă? (*ib.* 148) — wie *seid* ihr heute so bald *gekommen*? (cf. hogy iöttetek ma ilyen hamar haza ; cur festinatis advenire hodie ; διατί ἐταχύνατε τοῦ παραγενέσθαι σήμερον ; **ꙗкѡ ѹскористе прїити днесь**) ; *i-au* Domnu-său *dat* lui muiare (*ib.* 246) — *hat* ihm aber sein Herr ein Weib *gegeben* (cf. az ö Wka adot feleséget öneki ; dominus dederit ei uxorem ; ὁ κύριος δῷ αὐτῷ γυναῖκα; **господинъ дастъ емꙋ женꙋ**).

Desigur că al treilea exemplu poate fi interpretat ca separare independentă a traducătorilor români (ca și celelalte dealtfel, după cum vom vedea în continuare) — pentru motivul că se întîlnește și exclusiv în traducere ; dar intenționînd o demonstrație completă, nu am vrut să pierdem din vedere nici această posibilitate.

Vom da acum cîteva exemple din texte originale sau traduceri libere (secolele XVI — XVIII) :

Să ne *prentru iale* ispăsim/ să ne ispăsim peîntru iale (copie din 1607 a „Întrebării creștinești" de la 1560, la HASDEU, C.B. II, 101 și 102) ; ne va *pre noi* asculta (*ib.* 105) ; ce se *pururea* pomenește (LUCACI, 348)[22] — **опоминаемꙑи** ; nu vor *pre noi* ocărî c-am început fără vreme cest lucru (id. 330) — **безврѣменством нас оукорить** ; ce-au *oarecînd* fost nor de pre frate (id. 384) — **ꙗжеи когда оубо снѫхѫ за брато** ; că se *mai de aproape* împreuneadză de seminția din mijloc (id. 385) — **ꙗко приближнѣсъ къкоуплѣемѫ къ срѣднемꙋ родꙋ** ; de va *neștine* fi avîndu vro fată cu altă muiare (id. 295) — **аще кто имѣѧ дъщерь ѿ иноѫ жени** ; de va *cineva* luoa o muiare (id. 293) — **аще кто поимет женѫ** ; de va *neștine* botedza un pruncu (id. 293) — **аще кто крѣстить отрочѧ** ; de ce se va *acmu* spune (id. 330) — **злеженїѣ сказоуѫщих** ; de vor *cumva* hi împreunați (id. 345) — **како любоже происходѣ** ; de va *neștine* lua o muiare văduo (id. 283) — **аще кто поимет женѫ вдовѫ** ; cînd au *ei* viiat (PALIA, 8, prefață) ; va *și alte* tipări (*ib.* 11) ; n-au *iară* întors mînă de înger (*ib.* 10) ; să nu te *cumva* săblăznești (*ib.* 8) ; cum au *ei* lăsat cu al lor cuvînt (doc. a. 1599, la HASDEU, C.B.I, 89) ; de am *eu* făcut (MOXA, 372) ; ș-au *toate* întărit (id. 392) ; nice se *foarte* înălța, nice se *iară* lăsa (id. 398) ; ce veri *tu* dobîndi (Udriște Năsturel)[23] — **что приѡбрѧщеши** ; au *foarte* slăbit (doc. încep. sec. XVII, la ROSETTI, L. 68) ; ne *forte* rugăm Mării tale (id. *ib.* 59) ; nu se *neci* cuvine a le pomeni (CAT. CALV. 2) ; ca și cînd am fi *noi* împlut (*ib.* 12, ambele din partea polemică) ; și pentru aceia n-am *către tine* îndrăznire (CEASLOV, a. 1640, p. 108) ;

---

[22] I. Rizescu remarcă „slaba influență a modelului slavon asupra textului românesc" al *Pravilei* ritorului Lucaci și, în speță, faptul că „topica traducerii românești nu imită topica textului slavon" (*Introducere* la LUCACI, p. 119 și 117).

[23] Ap. Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, 1974, p. 261.

nu să vor *nice dănăoară* sătura (VARLAAM, 247) ; nu să *nice* ating de samareni (id. 116) ; să va *iară* întoarce vrăjmașul (id. 209) ; să nu-l *nice* vedzi (id. 201) ; să nu *cumva* margă ucenicii (id. 92) ; ca să-l *foarte cu deadins* așteptăm (id. 22) ; de va *cumva* veni acela (id. 388) ; nu s-au *numai* născut (id. 404) ; de n-are hi fost *el* dobîndit domniia (id. 401) ; s-au *de sîrg* lățit (URECHE, 1) ; să nu *cumva* zădărască pre Ștefan-Vodă (id. 59) ; socoti să nu se *cumva* lepede despre dînsul (id. 151) ; n-ai *nici* îndrăznit (doc. a. 1645, în CAT. BRAȘ. I, 9) ; s-au *el* lăsat (Î. LEG. 182) ; l-au *într-alt chip* vătămat (*ib.* 313) ; nu se va *numai* omorî (*ib.* 257) ; să nu *cumva* facă silă muerii (*ib.* 180) ; nu să *nice* povestește (M. COSTIN, 51) ; să nu *cumva* cadză (id. 154) ; să nu să *de tot* descopere (id. 115) ; și cînd nu să cade-să, să nu *tot* grăiască (a. 1679) — et contra gravis est culpa tacenda loqui[24] ; să nu să *cumva* mînie (DOSOFTEI, P. 15) ; numai ce am *una* să cei de la tine (id. *ib.* 81); ș-am *sîngur* rămas (id. *ib.* 102) ; carii să *de tine* depărteadză (id. *ib.* 243) ; să *toți* tem (id. *ib.* 337) ; să va-*ntr-înși* pomeni ocara (id. *ib.* 363) ; de-au *cu totul* dezrădăcinatu-i pre jidovi (id. *ib.* 383, comentariu) ; s-au *foarte* scărbit (doc. a. 1680, în HURM. XV, 1375) ; să *foarte* îngroziră (PRIIAM, 104) ; de-i vor *carea cumva* băga [. . .] în cetate (*ib.* 106) ; să vom *noi* începînd (CACAVELA, 92^{r}) ; să nu să *cumva* mînie (HRONOGRAFE, 243) ; să *foarte* bucură (*ib.* 259) ; te-am *ieu* dodeit (PSALT. CALV.1697, p. XLII) ; le-am *ieu* îndrăgit (*ib*) ; și vor *ție* vernici atuncea (*ib.* XLVI) ; te va *iel* mîntui (*ib.*) ; să nu te *nimic* bucure (a. 1702, IORGA, S.F. 71) ; măcar de ai *dumneata cît de mult* zăbovi (a. 1702, id. *ib.* 72, scrisoarea lui Diicul Buicescu) ; până cînd n-au fost *de altul* învățat (C. CANTACUZINO, 3) ; ce vor fi *și ei* pomenind (id. 8) ; nu să *nici* stîmpăra (id. 78); nici să *cumva vreodănăoară* dzici (CANTEMIR, D. 253); să *îndestulit* sațură (id. *ib.* 75) ; să va *iarăși* mîntui (id. *ib.* 131) ; te *îndărăpt* trage (id. *ib.* 365) ; ai *înnapoi* rămas (id. *ib.* 389) ; m-au *desăvîrșit* făcut (id. *ib.* 41) ; să nu-l *neistovit* lași (id. *ib.* 55) ; să nu *mai de-aciia* fie (id. *ib.* 243); să mă *cu tine* slujăsc (id. *ib.* 101); de vreme ce ți-am *ieu* cunoscut (id. *ib.* 115) ; de va *neștine* străjui (id. *ib.* 361) ; orice am *de la dînsul* pofti (id. *ib.* 353) ; s-au *cătră mulți* vădit (id. *ib.* 179) ; să nu ne, dară, *pre noi aceasta* smintească (id. *ib.* 363) ; au fost *can mai mult* dat (id. II. 220) ; de s-ar fi *cumva mai de mult* curmat (id. *ib.* 222) ; nu să *așé* vede (id. IST. I, 134) ; să va *între dînsele* isprăvi (id. *ib.* II, 74) ; și va *de tot* stăpîni (id. *ib.* II, 75) ; au *atîta* zăbovit (FOL. NOV. 136); va *îndelung* răbda (ANTIM, 227) ; le-am *foarte* luoat cu firea (SINDIPA, 396) ; și-l *foarte* iubiia (*ib.* 362) ; l-a *foarte* pîrî (NECULCE, 289) ; s-au *foarte* mîhnit și s-au spăriet tare (id. 213) ; am *bine* socotit (CRON. VERS. 97) ; au *foarte* plăcutu pașii (GHEORGACHI, 311) ; s-au *foarte* micșoratu (id. 269) ; de s-ar *cumva* apropiea turcii (R. POPESCU, 5) ; să *foarte* cuvine să-l slăvești (ÎNV. NEAGOE, 125) ; ca să nu să *cumva* cunoască (id. *ib.* 205) ; măcar de ne-am *cum* nevoi (id. *ib.* 214) ; nu-i *foarte* iubim (id. *ib.* 299) ; n-am *cătră cine mai* alerga (id. *ib.* 335) ; rău fuseiu *eu* supărat (VIRȘURI, 73) ; în ce chip am *noi* ști (CARTEA, 73) ; să nu *cumva* îndrăznească să vie (EROTOCRIT, 63) ; să nu te *foarte* înalți (ALEXANDRIA, 70) ; nu să *foarte* întristează (ESOPIIA, 224) ; s-au *foarte* întrestat (SKINDERIU, 344).

---

[24] Ap. N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în românește*, în „Revista clasică", IV—V, 1932—1933, p. 293.

Toate aceste construcții, deși nu erau „dominante“, ci „rare“[25], neproductive, posibilități combinatorii „periferice“, nu aparțineau prin aceasta mai puțin ansamblului funcțional al limbii române vechi[26]. „La periferia sistemului sintactic, spune Jaroslav Bauer, trec atît fenomenele rare, cît și fenomenele frecvente, dacă ele nu se încadrează în evoluția curentă, dacă nu se adaptează noii organizări a întregii clase de fenomene de același ordin“[27]. S-a arătat, cu referire expresă la evoluția compuselor verbale din limbile romanice, că aglutinarea progresivă a morfemelor este secundată de o deplasare progresivă spre periferie a formațiilor „premorfologice“ de genul celor prezentate de noi[28]. Construcțiile de tipul : „Yr gelo he *yo* demandar“[29], „que me *tú* diziés“[29bis], „partir *nos* hemos“[30] (din vechea spaniolă), „molto ho *io* pensato“, „non te l'ha *egli* detto“, „quelli kanno *altissimo* uolato“[31], „io so *a voi* venuto“, „che fun *per lui* cresciuti“, „ho *io ogni di* veduto“[32] (din vechea italiană), „il fu *devant lui* venus“, „ont *ainsy oy* parler le chevalier“, „je l'iray *demain* assaillir“, „de vous ay *je oy maintes fois* parler“, „a tant es *vous* venir“, „il est *jusques a eulx* venus“[33], „tantes dolours at *por tei* enduredes“[34] (din vechea franceză), „fo *molt* despagat“, „hagren *cascu* feyt“, „m'a *tant* enamorat“[35], „fos *radicalment* extirpat“, „has *dessus* imposats“[36] (din vechea catalană) ș.a.

---

[25] Această distincție a făcut-o Th. Simenschy în *La Construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iași, 1949, p. 133.

[26] Vezi discuția teoretică asupra „centrului“ și „periferiei“ sistemului lingvistic, la Oldřich Leška, *„Le centre“ et „la périphérie“ des différents niveaux de la structure linguistique*, în „Travaux linguistiques de Prague“, 2, 1966; J. Veyrenc, *Périphérie linguistique et fonctions du langage*, în ACIL X_1, p. 297—298 (periferia este zona formelor concurente, mai puțin solid integrate sistemului, în care se repercutează actul vorbirii asupra sistemului limbii). Alți lingviști vorbesc de zonele „stabile“ și „instabile“ ale structurii, corespunzînd unor relații „stricte“ sau „laxe“, care permit să se constate din însăși analiza sincronică direcțiile de evoluție (vezi V. Guțu Romalo, *Diachronie et synchronie*, în ACIL X_1, p. 485—487). Deși situația vizată este identică, ni se pare că perechea *stabil* : *instabil* nu este potrivită pentru a califica fenomenele din perspectivă sincronică (= structurală), ci rezultă, de fapt, din reaprecierea unei secțiuni orizontale din unghiul unei evoluții realizate. Ceea ce pare „instabil“ la un moment dat, se poate dovedi „stabil“ ulterior (ca foarte multe inovații) — lucru suficient pentru a compromite metoda (dealtfel contestată) a previzibilității. Dimpotrivă, *central* și *periferic* sînt noțiuni obiective, strict sincronice, care nu pun la încercare spiritul vizionar al lingvistului și se pot delimita statistic.

[27] Jaroslav Bauer, *Phénomènes centraux et périphériques dans l'évolution du système syntaxique de la langue tchèque*, în „Travaux linguistiques de Prague“, 2, 1966, p. 235.

[28] Jan Šabršula, *Un problème de la périphérie du système morphologique: à propos des formations prémorphologiques*, în „Travaux linguistiques de Prague“, 2, 1966, p. 187—191.

[29] Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje y arte del estilo*^{4}, Madrid, 1955, p. 126.

[29bis] Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*, Madrid, 1959, p. 169.

[30] *Crestomație romanică*, I, București, 1962, p. 714.

[31] Adolfo Bartoli, *Storia della letteratura italiana. I_3. La prosa italiana nel periodo delle origini*, Florența, 1880, p. 135, 207 nota 1 și 339.

[32] *Crestomație romanică*, I, p. 244, 253, 290.

[33] Adolfo Bartoli, *op. cit.*, I_3, p. 274, 292, 309, 321, 322. Pentru poziția adverbelor în vechea franceză, vezi și L. Foulet, *L'effacement des adverbes de lieu*, în „Romania“, LXXXI, 1960, p. 439 ș.u.

[34] *Crestomație romanică*, I, p. 480.

[35] *Ibidem*, p. 682—683, 691.

[36] Anfós Par, *Sintaxi catalana sègons los escrits en prosa de Bernat Meige (1398)*, în „Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie“, LXVI, 1923, p. 526.

sînt departe de a putea fi suspectate ca „anormale“ de către romanişti. Prin urmare, ele nu caracterizează numai *sistemul* românesc vechi, ci sînt modalităţi de funcţionare ale *tipului* romanic[37].

Proba complementară a separabilităţii din limba veche este persistenţa disjuncţiilor, cu o frecvenţă şi de o diversitate mult reduse, şi în limba actuală. Îndeosebi poezia populară, mai conservatoare, menţine construcţii de tipul : „nu te *tare* spăimînta“ (DENSUSIANU, F.A. 158), „nu te *tare* supăra“ (BUD, P.P. 29), „nu mă *tare* săgeta“ (ALEXICI, T. II, 58), „de s-ar fi *ia* măritat“ (id. *ib.* 207) ş.a. Ele au, în general, un caracter regional, ca şi următoarele exemple : „nu te-ai *mult* mira“ (PLOPŞOR, C. 41), „s-a *prea de tot* grăbit“ („Făt-Frumos“, XIV, 1939, p. 108), „de carea s-au *foarte* bucurat“ (MAIOR, I. I, 205), „ai *numa* poruncit“ (POPOVICI, S. 499), „l-am *foarte* rugat călduros“[38], „îţi *foarte* mulţumesc“ ş.a. *Faptul că limba actuală* **standard** *admite separarea formaţiilor morfosintactice doar prin cinci adverbe şi prin pronumele atone se prezintă, deci, ca un rezultat al procesului de eliminare progresivă a lexemelor celor două clase, reflectînd creşterea coeziunii termenilor angajaţi*.

Construcţiile analizate nu reprezintă, însă, cel mai vechi stadiu premorfologic atestat în limba română. Pînă la mijlocul secolului al XVII-lea se mai pot înregistra reflexele stadiului precedent, în care componentele „sintagmoizilor“ erau disociate şi prin alte clase lexicale, ba chiar prin secvenţe mai ample. Caracterul lor românesc se poate dovedi fie pe baza abaterilor de la original din traducerile literale, fie cu ajutorul traducerilor libere care le-au succedat :

> Că *nu* pînă în sfrăşit ultat *va fi* measerul (CORESI, P. 20) — **не забѹди нищих своих до конца** ; cu duh smerit *se* preimiţi *fim* (SCH. 328, CORESI, P. 433) — **да бѫдем прїѧтни** ; cum *veţi* toate pildele *înţeleage*? (CORESI, T. 81) — **како вьсе притчѫ разѹмѣете** ; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — **иже бо весь законъ соблюдетъ** ; pînră *nu* clevetnicii vina între feaţe *pure-i-vor* (*ib.* 70) — **прежде даже ѡклеветаемꙑи не иматъ пред лицемъ клеветѹщихъ его** ; e *nu* ce sîntu vine spre însu *a semna* (ib. 74) — **а винꙑ ѩже наны не сказати** ; ce *se* cu cugetul de dulceaţă de[n] inimă *acaţără* (LUCACI, 328) — **ѩже помыслъми на сердци сластми прилогъ** ; *ară fi* oile *socotiia* cu fraţii săi (PALIA, 126) — iuhokat öriz vala az ö battyaiual — pascens oves patris sui cum fratribus suis — da er ein Hirte des Viehes ward mit seinen Brüdern — ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἀυτοῦ — **пасꙑи овцꙑ отца своегѡ с братїею своею** ; prin ce ţie *au* Domnedzeu toate aceastea *arătat* (*ib.* 143) — miuel hogy az Isten mind ezeket teneked gyelentete meg-quando quidem ostendit Deus tibi omnia haec — weil dir Gott solches alles hat kund gethan — ἐπειδὴ

---

[37] Distingînd *norma* (= ansamblu de realizări lingvistice) de *sistem* (= ansamblu de reguli de funcţionare) şi de *tip* (= ansamblu de principii de funcţionare, aplicabil mai multor sisteme), Eugenio Coseriu a arătat că „ceea ce este schimbare în normă, este funcţionare din punct de vedere al sistemului, ceea ce este schimbare în sistem, este funcţionare din punct de vedere al tipului“ (*Sincronia, diacronia y tipologia*, în *Actas del XI Congresso Internacional de Lingüistica y Filologia Románicas*, Madrid, 1968, p. 280).

[38] Specimen de limbaj oral relevat de V. Şerban (*Teoria şi topica propoziţiei în româna contemporană*, Bucureşti, 1974, p. 39).

ἔδειξεν ὁ θεός σοι πάντα ταῦτα — **понеже показа Богъ тебѣ всѧ сіѧ**; cînd *ară fi* Iosif *sosind* la fraţii săi (*ib.* 129) — és mikor Joseph az ö bãttyaihoz iutot volna — quando venit Joseph ad fratres suos — als nun Joseph zu seiner Brüdern kam — δὲ ἡνίκα ἦλθεν Ἰωσὴφ πρὸς τοῦς ἀδελφοὺς ἀυτοῦ — **бꙑсть же егда пріиде Іѡсифъ к братїи своеи**; să *se va* tot omul carele cap de bărbat *fi tăind* împregiur (*ib.* 117) — és ha minden firfiúi nem tü környülmetelkedendic — was mänlich unter euch ist, beschnitten werde — quod circumcisum sit omne vestrum masculinum — ἐν τῷ περιτμηθῆναι ὑμῶν πᾶν ἀρσενικόν — **аще бȣдете ꙗкоже мꙑ и вꙑ, егда ѡбрѣжете весь мȣжескъ полъ**; şi *se* în sac *îmbrăcă* (*ib.* 130) — és sãkba öltezéc — et posuit saccum — und legte einen Sact — καὶ ἐπέθετο σάκκον — **и возложи вретище**; ce *au* Domnul cu noi *făcut* (*ib.* 221) — à mit az WR cheleködet miuelünc — das uns der Herr gethan hat — fecit Dominus Deus mihi — ἐποίησε Κύριος ὁ θεός μοι — **сотворилъ Господь Богъ мнѣ**; cînd *va* Domnedzeu *căuta* pre voi (*ib.* 179) — mikor az Isten meg latogat tüteket — in visitatione qua visitabit vos Deus — wenn euch Gott heimsuchen wird — **имже посѣтитъ вас Богъ**; de *va* şi cumnatul şi ginerele *vădui* (LUCACI, 385) — **нж и зѧтп и шȣрѣ ѡвдовѣвшоу**; cînd *va* unchiul nainte *lua* nepoata (id. 363) — **егда же ли стриць оубо прѣжде възѧть анеуеж**; se *te* vrăjmajul *înşială* (HASDEU, C.B. II, 122, text măhăcean); *n-are hi* oamenilor *dat* (VARLAAM, 402;) de *n-are hi* Hristos, fiiul lui Dumnedzău, *născut* trupeşte (id. 402); de *n-are hi* însuşi de bună voia sa *călcat* dzisa lui Dumnedzău (id. 303); să *te-au* Dumnedzău *îmbogăţit* (id. 217); de *nu-l va* Dumnezău *întoarce* (CAT. CALV. 10); nu *i-au* Dumnezeu *legatu* împreună, ce *i-au legat* oameni (*ib.* 72); *i-au* Dumnezeu *împreunat*/ *i-au împreunat* Dumnezeu (*ib.* 68/62); de nu *va fi* tatăl *început* sfada (Î. LEG. 313); fără numai cînd *ş-ar fi* furul *schimbat* hainele (*ib.* 249); de *să va fi* cel rănit *împreunat* cu muiare [...]; de *va fi* cel rănit *mîncat* niscare bucate (*ib.* 251).

O poziţie aparte au cazurile de *atracţie sintactică*, prin care functivii (auxiliarele, conjuncţia-morfem) sînt atraşi spre conjuncţiile condiţionale, spre negaţie sau spre pronumele relative, separate de verb în topica slavonă. Ele au fost considerate de către Victor Morariu simple fenomene de mimetism (cu referire la două situaţii din *Psaltirea Scheiană*: „stelele *ce-ai* tu *urdzitu*“ şi „*ce-ai* tu *sfrăşitu*“). După filologul bucovinean, „topica aceasta nu se poate pune direct în socoteala limbii slavone, neavînd ea [în exemplele date] verbul auxiliar *avea*; indirect însă a influenţat şi aice sintaxa slavonă, prin despărţirea pronumelui relativ — cu care în româneşte se leagă verbul auxiliar — de verb: **ꙗже тꙑ ѡснова; ꙗже тꙑ совершн**“[39]. Autorul nu-şi dă seama de faptul că separarea prin pronume a compusului verbal era destul de frecventă chiar şi în textele originale din secolul al XVII-lea. În al doilea rînd, el neglijează coeziunea dintre auxiliar şi verb: dacă aceasta ar fi fost, în veacul al XVI-lea, la fel de mare ca şi astăzi, izolarea auxiliarului nu ar fi fost posibilă, cu atît mai mult cu cît, prin menţinerea sa lîngă auxiliat, nu s-ar fi produs o abatere de la original.

---

[39] Victor Morariu, *Sintaxa propoziţiunii în „Psaltirea scheiană“*, în „Revista filologică“, I$_1$, 1927, p. 231 (reluat de Al. Rosetti, în *Istoria limbii române*, p. 566).

Cazurile de atracţie nu trebuie interpretate ca o constrîngere a literalismului, ci ca actualizări ale unor posibilităţi ale sistemului. Acest lucru se poate proba prin însuşi faptul că, în unul şi acelaşi text, conjuncţia poate atrage sau nu un morfem din poziţia sa normală. Iată, de pildă, textul măhăcean publicat de Hasdeu, unde întîlnim atît „*s-au veritu* neştire în al unsprădzeacele ceas" — аще къ єдининадесєте час приндє (HASDEU, C. B. II, 79), cît şi „*s-au* neştire după al treile ceas *veritu*" — ащє кто по трєтиєм час приндєтъ (id. *ib.* 78). Urmîndu-l pe Victor Morariu, ar trebui să conchidem de aici că dislocarea (practic inexistentă în slavonă, unde ащє este conjuncţia condiţională „dacă") ar însemna o conformare la original, în timp ce unirea grupului morfologic (exact ca în slavonă, care îl exprimă sintetic) ar fi o abatere. Paradoxul se destramă dacă vedem în atracţia morfemului manifestarea fluctuaţiei sale poziţionale, a unei duble tendinţe, centripetă (de apropiere spre verb) şi centrifugă (de îndepărtare de acesta şi de apropiere de alte elemente conexe ale nucleului verbal). Un argument în plus este caracterul foarte liber al traducerii măhăcene: „ambii scriitori, observa Hasdeu, construesc frasele lor într-un mod cu totul independinte de sintaxa originalului slavic, şi uneori chiar contra acesteia" (*ibid.*, p. 76).

Facultativitatea atracţiei poate fi demonstrată şi cu textele coresiene. Auxiliarul optativului este uneori separat : „*s-ară* Domnul *vrea*" (CORESI, A. 155) — ащє Господь восхощєтъ ; alteori este apropiat de verb: „e *să* ceva de la alalaţi *ară ceare*" (id. *ib*. 93) — ащє ли жє что ѡ иныхъ ищєтє. Atracţiile se puteau evita prin folosirea condiţionalului sintetic precedat de *să* : „e *să* derept sfatul lui Dumnezău *răbdare* neştine" (id. *ib.* 165) — ащє совѣсти ради Божїѧ трєпитъ кто ; sau prin apropierea conjuncţiei de verb : „*s-ară afla* vreunii" (id. *ib.* 37) — ащє нѣкїѧ ѡбрѧщєтъ того. Asemenea apropieri se remarcă şi pentru indicativ : „spune-mi *s-aţi dat* satul într-atîta" (id. *ib.* 18) — рци ми, ащє на толицѣ сєло ѡтдаста ; sau pentru conjunctiv, unde conjuncţia finală dublează conjuncţia-morfem (ceea ce dovedeşte coexistenţa în timp a celor două funcţii[40]) : „*să* nu nemică *să fie*" (id. *ib.* 35) — ıакѡ да никтожє сихъ.

Aceeaşi variabilitate ne întîmpină în cazul „dislocărilor" prin atracţie spre negaţie : „*nu se* toată cetatea *adună-se*" (CORESI, A. 63) — нє вєсь градъ собрасѧ ; „*nu* de lucru *se dereaptă*" (id. *ib.* 149) — нє ѡт дѣлъ ли ѡправдасѧ ; *nu m-am* pentru aciasta *îndereptat* (CAT. CALV. 11) — но ни ѡт сємъ ѡправдаюсѧ ; *nu s-au îndereptat* aceşti sfinţi (*ib.*).

Prin urmare, atracţiile se explică prin gradul de sudură mai redus al functivilor în morfologia verbului românesc din veacul al XVI-lea şi, într-o mai mică măsură, din prima jumătate a celui următor[41]. Este drept că separările erau mai puțin frecvente decît formațiile unite, dar aceasta nu justifică prezentarea lor ca „neromânești“, ci doar ca „periferice“. Vom oferi în continuare cîteva exemple de asemenea „dislocări“, care afectează formele compuse ale indicativului, conjunctivului, prezumtivului și optativului :

---

[40] Exemplul este interesant întrucît conjuncţia reuşeşte să atragă negaţia *inclusă* în cuvîntul slav никтожє. Atracţia este absolut inconştientă, traducătorul omiţînd să se conformeze noii situaţii şi să traducă adverbul în forma pozitivă („să nu *ceva* să fie"), astfel încît dubla negaţie are în română o valoare afirmativă, inexistentă în original.

De nu *vor* nici unul de ceia ce aud *socoti* (Coresi, Cazania a doua[42]) — аще ли же ни єдинъ ѿ послꙋшающихъ не внимаетъ; cine *va* ca acest cocon *priimi* în numele mieu (id. T. 88) — же аще єдино таковыхъ отроч є прїиметъ въ имєнов мєнє ; să *te-ar* piciorul tău *săblăzni* (id. *ib.* 89) — аще нога твоа съблажнѣет тѧ ; de *s-ară fi* și nedereptate *fiind* (id. A. 85) — аще оубо неправда была ; ce-*au* Dumnezeu *curățit* (id. *ib.* 45 și 51) — ꙗже Богъ ѡчистилъ ; de-*l va* sîmbăta *vindeca* (id. T. 79) — аще въ сѫботѫ исцѣлити єго ; de *se va* sarea *împuți* (id. *ib.* 77) — аще же соль оубоуꙗеть ; să *ară* cineva den morți *învie* (id. *ib.* 126) — аще кто ѿ мертвыхъ въскрисеть ; de *va* grăunțul de grîu *cădea* la pămînt (id. *ib.* 155) — аще зрьно пшеничьно падь на землє ; să *ară* lumea toată *dobîndi* (id. *ib.* 60) — аще миръ весь приѡбрѧщеть ; să *te* ochiul tău *săblăzneaște* (id. *ib.* 61) — аще ли око твоє съблажнѣет тѧ ; de *va* și Satana însuși de eluși *împărți-se* (id. *ib.* 118) — аще же и сатана самь въ себѣ раздѣлилсѧ есть ; de *va* iarba astăzi în sat *fiind* (id. *ib.* 120) — аще же трьвѫ на селѣ днє сѫщѫ ; se nu *vrea* Domnul *fi* întru noi (SCH. 271) — аще не Господь би был въ нас ; se nu *vrea* Domnul *agiuta* mie (*ib.* 197) — аще не Господь помоглъ бы ми ; nu *te vor* m(o)rții *lăuda* (HURM. 244) — не мертвїи въсхвалѧт тѧ ; se *așu* lui Davidu *mănțu* (*ib.* 186) — аще Давидꙋ солжꙋ ; de *se va* înpărăția andesine *înpărți*, nu va putea sta înpărăția aceaia ; și de *se va* casa andesine *înpărți*, nu va putea sta casa aceaia ; și de *se va* Satana *scula* [...] (COD. BEREASA, 258) — и аще царство на сѧ раздѣлитсѧ, не можетъ стати царство то ; и аще домъ на сѧ раздѣлитсѧ, не можетъ стати домъ той ; и аще сатана въста [...]; cela ce *va* toată leagia *feri* (COD. VOR. 118) — ꙗже бо весь законъ соблюдетъ ; ce *se* cu cugetul de dulceață de[n] inimă *acațără* (LUCACI, 328) — ꙗже помысльми на сердци сластьми прилоѕѣ ; ș. a.

---

[41] A. Meillet și M. Cohen au vorbit de „forța anectivă“ a „particulelor“, exercitată asupra termenilor propoziționali, care se explică, desigur, nu numai prin lipsa de autonomie sintactică, ci și prin caracterul lor aton. Faptul lămurește atragerea monemelor „autonome“, dar nu și a celor „funcționale“ (care își au propria lor putere gravitațională), decît dacă presupunem că „forța anectivă“ a acestora din urmă e mai redusă. A. Blinkenberg a relevat în limba franceză unele „inversiuni prin atracție“, care constau din separarea atributului de substantiv și gruparea lui împreună cu adverbele *si, tant, combien* etc. (*L'ordre des mots en français moderne*, I, Copenhaga, 1928, p. 61—63) ; or, coeziunea redusă a grupului nominal, dată de natura lexematică a constituenților, justifică pe deplin deplasarea topică.

[42] Ap. Maria Rădulescu, *Observații asupra topicii subiectului și a predicatului în limba română din secolul al XVI-lea*, în SCL XX, 1969, p. 45.

Relativa independență a auxiliarelor se constată și în fazele mai vechi ale celorlalte limbi romanice :

Vechea occitană: *va* lhas fort *blastomar* ; *van* lors senhas *despleguar* ; *van* la tota menudamen *pessejar*[43]; aissi *sui* d'amor *entrepres* ; el *fo* de totz bos aibs *complitz* ; tant *fo* de natural *razitz* ; el *fon* astrucs d'armas *portar*[44] ; vechea catalană: *estava* lo meu Fill emfre els judeus *lucrat* ; *estava* Jesucrist a pilar *lligat*[45] ; *fos* de pecat *ensutzada* ; *fo* en su vida per gracia divinal *dotada* ; *havia* per força carnalment *coneguda* ; *ha* nostre Senyor Deus *ordonat*[46] ; non *ha* en materia de massa *entriquada* subtilitat[47] ; vechea spaniolă: *avrien* la mar *passada* ; *fo* la grand alegria en tristicia *tornada* ; *fo* la nave *somida* ; *fué* por la prisa adelante llevando la buena espada del rey *ceñida*[48] ; *habemos* en el prólogo mucho *detardado*[49]; *avielo* el diablo *puesto* en grand logar[50] ; vechea italiană: l'uomo *è* dalle genti *odiato* ; io *ho*, caro amico, assai *satisfatto* alle tue preghiere ; *fo* sualto ella parte de sopra *delongata* delaterra ea *pressata*; *sarea* per rascione quasi come labrutto animale *stando* ; *era* doe stelle lucide *poste* ; *sieno* doe figure *designate*[51] ; che *m'avete* in foco *miso* ; non *averei* si rica *tenuta* ; com'*ao* reo *distinato* ; *fue* mai tanto crudel danagio *audito* ; *sono* de la schiatta gentil sua *stratti* ; or *ànno* lui e soie menbre *conquise* ; ch'*avete* tu e'l tuo padre *sofferto* ; che *fosti* in terra per noi *crucifisso* ; *son* li giusti occhi tuoi *rivolti* altrove ; l'anima *son* di fama *note* ; *ha* di vita Amor *divisi* ; *avea* cangiato *vista* ; *hanno* i corpi *abbandonati* in terra ; onde *fien* l'opre tue nel ciel *laudate* ; se egli *avesse* la messa *udita* ; t'*ha* per ciò questa parola *commosso* ; n'*e* alcun di tanto sentimento *contato* ; *fu* Italia piú volte *occupata*[52] ; vechea franceză: *fu* aux champs *venus* ; qui *ont* ces II joustes *veues*[53] ; les pains demiés et les entiers[. . .] *ai* bien parmié le sac *sentu*[54] ; je *ai* paiens *veüz* ; car tant *ai* vers Isolt *fait* ; unques *fust* de paiens *né*[55] ; j'*ay* ma fille *tenue* et gardée[56] ; la loge *fu* de vers rains *faite* ; tant *a* par le fuellier *seü* ; qu'il *furent* endormi *trové* ; qu'elle *avoit* mout grant tort *eü* ; mal *m'avez* mon covant *tenu* ; qu'i li *avoit* la cuise *traite*; mestier *ait* a cors d'ome *ennorer*; qu'il *sont* es illes *venues*; tant l'*ai* de cuer *navrè* a mort ; n'*ai* je plus vaillant que vos *veés* ; les *a* li prevos *trovées* ; *sera* de joye *paree*[57].

---

[43] Arne — John Henrichsen, *La périphrase anar + infinitif en ancien occitan*, în vol *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 359.

[44] *Crestomație romanică*, I, p. 633, 649—650.

[45] Josep Roca, *Estar + participi, adjectiu o complement preposicional en catala antic*, în „Revue des Langues romanes", LXXII, 1955, p. 7.

[46] Anfós Par, *op. cit.*, p. 526.

[47] *Crestomație romanică*, I, p. 698.

[48] *Ibidem*, p. 718—719, 775.

[49] Martin Alonso, *Evolución sintactica del español. Sintaxis historica del español desde el iberromano hasta nuestros dias*, Madrid, 1964, p. 134.

[50] Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*^{4}, p. 154.

[51] Adolfo Bartoli, *Storia*, I_3, p. 132, 137 nota 2, 325, 326, 335, 336.

[52] *Crestomație romanică*, I, p. 235, 238, 242, 252—253, 277—278 și 280, 284—286, 290—291, 297.

[53] Adolfo Bartoli, *Storia*, I_3, p. 271 și 273.

[54] Raynauld de Lage, *Introduction à l'ancien français*^{3}, Paris, 1962, p. 95, cf. 39.

[55] I. Szabics, *L'ordre des éléments des temps verbaux composés en ancien français* ,în „Acta linguistica Academiae Scientiarum Hungariae", XXIII, 1973, nr. 1—2, p. 130 și 132. După autor, „legătura între auxiliar și participiu nu este decît formală și latentă" (p. 131).

[56] Brita Lewinsky, *L'ordre des mots dans Berinus, roman en prose du XIV-e siècle*, Göteborg, 1949, p. 159. Autoarea explică frecvența mare a acestei construcții prin autonomia relativă a verbului *avoir* în limba veche (p. 158).

Procesul de sudare a auxiliarelor, secundat de transformarea perifrazelor verbale în timpuri compuse[58], a fost frînat în Occident de influenţa limbilor latină (care s-a exercitat cu o forţă impresionantă asupra limbii culte, scrisă şi vorbită) şi germană[59], iar la noi de influenţa limbilor slave care, datorită unei independenţe mult mai mari a auxiliarului **БЪІТИ** şi a semiauxiliarelor, le separau în mod frecvent de participiu[60]. Pe de altă parte, faptul că unele forme ale acestora (cum ar fi prezentul **ѥсми**) erau tratate ca semienclitice, facilita cazurile de atracţie spre conjuncţie [61] — fenomen care, de asemenea, se putea repercuta asupra limbii române vechi. Sînt aspecte care completează datele acţiunii conservatoare ale acestei influenţe, în care se includ, probabil, şi menţinerea negaţiei simple[62] sau a flexiunii nominale. În acelaşi timp, este o aplicaţie a aşa-zisei *teorii a acumulării* a lui J.H. Moulton, după care „o construcţie frecventă într-o limbă poate influenţa o construcţie identică, dar rară, în alta, mărindu-i folosirea“[63]. Situaţia istroromânei actuale, în care separarea compuselor morfologice este menţinută sub influenţă sîrbocroată[64], ne verifică indirect interpretarea.

---

[57] *Crestomaţie romanică*, I, p. 491, 492, 498, 505, 507, 514, 526, 527, 531, 533, 535, 550, 562.

[58] Vezi Mathieu Nicolau, *Remarques sur les origines des formes périphrastiques passives et actives des langues romanes*, în „Bulletin linguistique“, IV, 1936, p. 30 şi *passim*. L. Skrélina (*Sur le problème de l'économie des changements morphologiques*, în ACILFR XII$_1$, p. 537) distinge următoarele faze : construcţia sintactică liberă, gramaticalizarea (= transformarea acesteia în construcţie analitică) şi morfologizarea (= includerea lor în sistemul paradigmatic).

[59] Norman Denison a explicat menţinerea disociabilităţii compuselor verbale în retoromană prin influenţa germană (*Constantes et variables entre langues romanes et langues germaniques*, în ACILFR XII$_2$, p. 1106).

[60] P. Cancel, *Studiul verbului slav*, [curs litogr.], Bucureşti, 1931, p. 111 şi urm. ; A. Zacordoneţ, *Curs de limba slavă veche*, [litogr.], Bucureşti, 1963, p. 244 ; *Slava veche şi slavona românească* (sub. red. prof. dr. doc. Pandele Olteanu), Bucureşti, 1975, p. 132. Această separabilitate (augmentată prin metoda literală de traducere din greacă) face dificilă diferenţierea funcţională a verbelor auxiliare, care posedau şi o valoare autonomă (Cancel, *op. cit.*, p. 115). Traducerile noastre oferă nenumărate exemple de reproducere a unor situaţii de acest gen.

[61] Cf. André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, I, Paris, 1964, p. 379 (cu exemplul: **аще есмъ кого чимь обидѣлъ**, unde prezentul verbului „a fi“ este auxiliarul perfectului). Se ştie că limbile slave şi baltice au menţinut, în mod excepţional, trăsături ale ordinii relativ libere a termenilor din indo-europeană, cu encliticele plasate după primul element tonic al frazei (A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*^{2}, Paris, 1908, p. 335; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 378—379).

[62] Petre V. Haneş, *op. cit.*, p. 112—113 ; Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 203.

[63] Cf. Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128. O ilustrare „clasică“ a fenomenului este influenţa greacă asupra latinei creştine, care a stimulat proliferarea unor construcţii incomplet dezvoltate, de felul infinitivului final (vezi Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 103; Christine Mohrman, *Études sur le latin des chrétiens*, Roma, 1958, p. 45—49).

[64] O prezentare amănunţită a acestor „dislocări“ face I. Coteanu, în articolul *À propos des langues mixtes (Sur l'istro-roumain)*, în vol. *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès International des Linguistes*, Bucureşti, 1957, p. 135—137. Autorul forţează însă lucrurile, explicînd situaţia exclusiv prin această influenţă ; or, sîrbocroata a acţionat asupra unei faze primitive a dialectului, în care nu se ajunsese la gradul de coeziune din româna actuală. Ea s-a suprapus, deci, peste o stare de fapt, nu a creat o situaţie nouă. O mare parte din exemple sînt, dealtfel, curente în dacoromâna secolelor XVI—XVII (inserările de adverbe şi pronume). Argumentarea lui I. Coteanu a fost preluată (şi cu referire la „calcurile topice“) de către Radu Flora, care s-a străduit să demonstreze „receptivitatea absolută“ a

Dacă explicația comună a dislocărilor de acest gen prin actul mecanic al traducerii nu mai poate fi reținută, s-ar putea totuși crede că apariția lor exclusiv în texte aparținînd păturilor culte, bilingve, probează caracterul livresc al acestei influențe. Ar fi vorba de o imitație literară ; chiar și în situațiile în care slavona nu poseda anumite grupe morfologice, procedeul separării s-ar fi extins printr-un fel de analogie. Această interpretare ar fi susceptibilă, însă, de următoarele obiecții :

1) Este greu de crezut, în principiu, că diferențierea limbii române vechi în „cultă“ și „populară“ s-ar fi putut *crea* printr-un tratament diferit (slavon și românesc) al morfosintaxei. O asemenea diferențiere nu este posibilă decît în condițiile în care sistemul lingvistic oferă prin el însuși mai multe posibilități combinatorii și presupune cu necesitate o anumită tradiție literară. Este mult mai plauzibil să susținem că influența slavonei *a favorizat* selecția variantelor periferice, din inventarul pasiv al sistemului. Mai precis, faptul că slavona se caracteriza printr-o intensitate funcțională minimă a compuselor verbale a stimulat o creștere a frecvenței de folosire a formațiilor românești cu un grad de coeziune a functivilor verbali mai redus, fie că ele coincideau *sau nu* cu cele slavone. (Prin *intensitate funcțională* înțelegem o caracteristică de ordin secundar a funcției gramaticale, care se manifestă prin coeziunea diferită a grupurilor unite printr-o funcție comună. Așa, de pildă, auxiliaritatea este mai puțin intensă în franceză decît în română, în „limba populară“ decît în varianta standard, în „limba veche“ decît în cea „modernă“ — dovadă numărul mai mare sau mai mic al posibilităților de inserție).

2) Fenomenul este comun limbilor romanice vechi, marcînd o fază de trecere necesară de la formațiile perifrastice la cele compuse. Or, în această situație, concordanțele slavo-române devin insuficiente pentru a presupune o filiație directă. Spre deosebire de studiile mai vechi, tentate să supraaprecieze extensia acestei influențe[65], lingvistica românească actuală se orientează spre explicația prin tendințele interne ale limbii române a acelor fenomene

---

dialectului românesc la influența slavă (*Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în *Fonetică și dialectologie*, IV, 1962, p. 151, 153, 166 ; *Despre inconsistența graiurilor periferice și izolate. Chestiuni de metodologie și lingvistică generală*, în SCL XVIII, 1967, p. 285). Ipoteza caracterului „mixt“ al istroromânei a fost însă infirmată categoric, într-un studiu bine documentat și condus după excelente principii metodologice, de către E. Petrovici și P. Neiescu (*Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor anchete dialectale la istroromâni, megleno-români și aromâni*, în CL IX, 1964, p. 187—214).

[65] Vezi Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958, lucrare ale cărei principii se resimt în mare măsură de parțialitatea autorului. Astfel, se afirmă că, „dintre fenomenele comune limbii române și limbilor slave, vor fi considerate ca elemente slave în limba română, acelea care corespund *în mai mare măsură* [s.n.] structurii slave decît celei romanice“ (p. 6) — punct de vedere care dă toată libertatea alegerii subiective ; „influența slavă poate fi dovedită numai atunci cînd reușim să excludem posibilitatea că fenomenul ar putea fi comun *tuturor* [s.n.] limbilor romanice sau că s-ar putea datora unei evoluții specifice a limbii române“ (p. 105—106) — apreciere care reduce inevitabil trăsăturile romanice ale limbii noastre la un grup redus de fenomene panromanice, înlăturînd tocmai concordanțele parțiale, care îi dau diferența specifică în cadrul Romaniei ; în sfîrșit, Seidel exclude elementele comune latinei cu româna, dacă ele nu s-au menținut și în celelalte limbi romanice (p. 108) — criteriu de selecție arbitrar, pentru că elimină a priori posibilitatea menținerii unor latinisme într-o „arie izolată“.

de dublă concordanță, balcanică și romanică[66]. Acest principiu, folosit pentru prima oară de Petru Maior[67], a fost reabilitat de structuralismul diacronic. „Desigur, nu trebuie să spunem, susține J. Goudet, că un fenomen s-a produs în română pentru că există în slavă. Acest lucru nu-i imposibil, dar, în general, pentru ca un fapt lingvistic să germineze într-o limbă alogenă, trebuie să afle acolo un teren favorabil. Dar ca un teren să se preteze la un fenomen, nu-i de ajuns să se probeze că acesta s-a produs aici prin generație spontanee"[68].

3) Ca toate vechile limbi romanice, româna era mai bogată în posibilități de recțiune lexico-formală (coocurențe) decît astăzi; or, „cu cît o limbă este mai bogată în posibilități de acord, cu atît ea are mai multă libertate de a rupe șirurile lineare și invers"[69]. Argumentul este cu atît mai necesar, cu cît studiile de limbă veche pornesc adesea de la postulatul unei identități relative a *sistemului* său lingvistic cu *norma* limbii române moderne, justificînd diferențele exclusiv prin influențele străine suportate în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea. „Limba vechilor noastre cărți bisericești, afirma N. Drăganu, ne arată o fază aproape actuală sau foarte apropiată de cea actuală" — idee care s-a impus majorității filologilor noștri[70]. Falsitatea premisei impune, deci, reluarea, dintr-o perspectivă teoretică adecvată, a majorității analizelor consacrate sintaxei. Așa, de pildă, cercetînd regimul sintactic al verbelor în limba veche, Gabriela Pană-Dindelegan remarcă o serie de stadii succesive, caracterizate printr-o regresie cantitativă a combinațiilor, și atribuie abundența variantelor din secolul al XVI-lea influenței originalului slavon asupra textelor traduse[71]. Autoarea nu oferă nici o comparație concretă cu textul slavon și nici cu fazele corespunzătoare ale celorlalte limbi romanice — ceea ce înseamnă că punctul de referință este doar limba actuală. În realitate, cauza esențială este, ca și în cazul dislocărilor, disponibilitatea sintactică superioară a verbului în secolul al XVI-lea, pe care acțiunea slavonei putea cel mult să o sublinieze.

---

[66] Vezi Marius Sala, *Locul limbii române între limbile romanice*, în SCL XVI, 1965, p. 65 („Nu excludem nici posibilitatea ca un fenomen, rezultat al unei tendințe structurale romanice, să fi fost *întărit* de existența unei tendințe structurale identice în limbile cu care româna a venit în contact [...]. Se impune însă ca, înainte de a explica situația din română printr-un fenomen de interferență, să apelăm la latină și la tendințele structurale romanice, deci la o cauză *internă* [s.a.]"); Maria Iliescu, *De la latină la română*, în SCL XVI, 1965, p. 67—75; idem, *Encore une fois sur la place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în „Philologica pragensia", IX, 1966, nr. 2, p. 130 și urm.

[67] Petru Maior combate supoziția că folosirea auxiliarelor în morfologia verbului românesc ar fi de origine slavă pentru motivul că se află în slavă; el arată că procedeul este moștenit *de vreme ce* și italienii (care n-au nimic comun cu slavii) uzează de el *(Dissertație pentru începutul limbei românești*, la MAIOR, I. II, 62).

[68] J. Goudet, *La notion de „structure de remplacement" en linguistique historique*, în RRL XIV, 1969, p. 524.

[69] Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959, p. 21. Vezi și Jean Dubois, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Paris, 1965, p. 26 („redundanța de marcă permite modificarea ordinii sintagmelor, asigurîndu-le în același timp concatenația").

[70] N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 91. Au existat, firește, și unele proteste izolate. De exemplu, Ștefan Munteanu arăta că, „pentru perioada veche, punctul de plecare al cercetării normelor ei nu poate fi exclusiv stadiul ei actual" (vezi „Orizont", XV, 1964, nr. 11, p. 67).

[71] Gabriela Pană-Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în SCL XIX, 1968, p. 289, 296 și *passim*.

4) „Dislocările" s-au menţinut regional pînă astăzi, dar cu limitarea posibilităţilor de inserţie la subiect şi la vocativ, datorită independenţei relative a acestora în structura propoziţiei. Este singurul tip care subzistă în sintaxa normală după secolul al XVI-lea, dar îşi restrînge continuu frecvenţa. Iată cîteva exemple, începînd cu a doua jumătate a veacului al XVII-lea :

> Iaste locu de curătură [ce-l am de la moş], de strămoşii, -că mi *l-au* domnii *dat* (doc. a. 1700, Haţeg, în IORGA, S. D. XII, 219—220) ; mă tem *să nu fie* sufletul tău *rămas* cumva nesătul (ÎNV. NEAGOE, 240) ; cînd *fu* frumosul Iosif *trimis* de tată-său (*ib.* 309) ; nu *vă*, fiilor, *spăreaţi* (CRON. VERS. 65) ; şi *veţi fi*, fii mii, *primiţi* (FRIMU, P. 170, a. 1813) ; *era* tot rodul *căzut* (CÎNTEC, 122) ; *ai fost*, Doamne, *ocărît* (*ib.*) ; *nu te*, vere, *mînia* (PAULETI, 131) ; *nu mă*, maică, *blestema* (BIBICESCU, P.P. 95) ; *nu fi*, tată, *amărît* (TEAHA, G. 191) ; *nu te*, Ană, *întrista* (MOISE, B. 106) ; *nu te*, soro, *-nspăimînta* (id. *ib.* 107) ; ce *mă*, domn bun, *ispiteşti* (id. *ib.* 120) ; *nu te*, fată, *spăimîntară* (id. *ib.* 126) ; *nu mă*, dragă, *săgeta* (HERSENI, F. 248).

Dealtfel, disjuncţiile prin vocativ erau frecvente şi în latină, unde au fost explicate prin persistenţa unei deprinderi moştenite din indoeuropeană : vocativul era, la origine, aton, încadrîndu-se deci în legea lui Wackernagel privind poziţia secundară a „cuvintelor accesorii"[72].

5) Absenţa unei construcţii în anumite nivele ale limbii nu dovedeşte incompatibilitatea ei cu sistemul funcţional, ci cel mult caracterul său „periferic" în secţiunea sincronică dată. Principiul acţionează permanent în domeniul sintactic deoarece, după cum susţine J. Fourquet, „distanţa dintre sintaxa unui dialect şi cea a unei limbi literare este mai mare decît între fonologia unuia şi cea a celeilalte"[73]. Jacques van Ginnecken, care a diferenţiat pentru prima dată, după cunoştinţa noastră, *les constructions à forte cohésion* de *les constructions à faible cohésion*, a arătat că, în situaţiile în care „diferitele construcţii *separabile* se prezintă, în aceeaşi perioadă a istoriei limbii, ca *neseparate*", ele îşi menţin „unitatea psihică" indiferent de coeziunea secvenţială[74]. Un exemplu analog este dubla folosire a acuzativului în secolul al XVI-lea : într-o formă preponderent sintetică în textele traduse (care menţin uzul mai vechi sub influenţa slavonei) şi într-o formă preponderent analitică în documente (care redau în mai mare măsură obişnuinţele limbii vorbite)[75]. Dar cea mai bună ilustrare este situaţia actuală, cînd dislocările *sintactice* şi inserţia mai multor adverbe în grupurile morfologice se admit ca o calitate

---

[72] Vezi J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*. II. *Le verbe*, Paris, 1938, p. 101.

[73] Jean Fourquet, *Linguistique structurale et dialectologie*, în vol. *Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie*, Berlin, 1956, p. 196.

[74] Jac. van Ginnecken, *Principes de linguistique psychologique*, Paris, 1907, p. 521.

[75] Vezi Nicolae Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, Bucureşti, 1943, p. 118—121 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 533—535.

a limbajului poetic, dar sînt prohibite în limbajul standard, unde nu apar, dealtfel, decît excepţional şi în forme puţin frapante[76].

Considerăm, prin urmare, că „dislocările" morfosintactice din secolul al XVI-lea, ca şi cele care apar uneori în primele traduceri din secolul următor, trebuie apreciate dintr-o optică diferită de cea tradiţională. *Ele sînt realizări periferice ale posibilităţilor oferite de insuficienta coeziune a termenilor din sistem*. Acest fapt îşi are explicaţia sa în „legea inerţiei construcţiei verbului", de care vorbea Th. Simenschy, care constă din aceea că „construcţia verbului poate rămîne aceeaşi după ce şi-a schimbat sensul"[77] (respectiv, funcţia). Cu alte cuvinte, laxitatea formaţiilor perifrastice se menţine un timp relativ îndelungat după apariţia auxiliarităţii. Persistenţa în varianta savantă a limbii vechi a formaţiilor arhaice ilustrează fenomenul „stadiilor de limbă simultane", care constă din menţinerea la nivele sociolingvistice diferite a unor structuri decalate în timp, pe care Leiv Flydal le-a numit „structuri lingvistice diastratice"[78]. Este una din „problemele capitale ale vechii române literare", semnalată deja, în linii mari, de către G. Ivănescu[79]. Explicaţia teoretică este aceea că între dispoziţia topică şi structura morfologică a unei limbi nu există un paralelism absolut[80].

Este curios cum filologii, din dorinţa de a justifica cu orice preţ ceea ce considerau imposibilităţi în româneşte, au forţat comparaţia cu textele străine, taxînd drept „reproduceri" secvenţe incompatibile sintactic. Astfel, Petre V. Haneş considera edificator paralelismul „de *va* amu *fi* casa destoinică" (Coresi) — **аще оубо бѫдеть домь достоинь**, deşi, în realitate, nu există nici o similitudine. Explicaţia sa este naivă : „Formele compuse ale verbului (perfectul compus, viitorul, optativul) dau mult de furcă traducătorului român. El nu ştie dacă cele două cuvinte, din cari e compusă forma verbală românească, trebuie puse alături, ori despărţite prin alte cuvinte. Îi e cu atît mai greu, cu cît originalul nu-i mai poate servi drept călăuză, el prezentînd, în asemenea cazuri, o singură formă. Şi atunci unea îi găseşte uşor loc în fraza românească — dar celeilalte?"[81]. Aşadar, „cuvintele" nu formează unităţi morfosintactice, ci sînt ca nişte bucăţi de sticlă colorată într-un caleidoscop, cu care traducătorul, uitînd că știe românește, pur și simplu nu are ce să facă și le combină la noroc, ori de cîte ori originalul nu-i oferă sugestii.

---

[76] Vezi Ion Coteanu, *Dislocarea ca procedeu stilistic în poezia noastră contemporană*, în „Revista Universităţii «C. I. Parhon»", seria şt. sociale, 1955, nr. 2-3, p. 189—197; Al. Graur, *Despre dislocarea grupurilor de cuvinte*, în LR IX, 1960, nr. 3, p. 27 ; Valeria Guţu Romalo, *Morfologia*, p. 184. Aceeaşi situaţie în franceza contemporană (vezi Marie-Louise Müller-Hauser, *La mise en relief d'une idée en français moderne*, Geneva-Zürich, 1943, p. 108 ; Walther von Wartburg et Paul Zumthor, *Précis de syntaxe du français contemporain*², Berna, 1958, p. 160, 175).

[77] Th. Simenschy, *op. cit.*, p. 128.

[78] Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap", XVI, 1952, p. 243—244 şi 251.

[79] G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR XI—XII, 1944—1945, p. 143—145 şi 384. Sub aspect morfosintactic, are dreptate I. Şiadbei cînd susţine că „între limba textelor religioase din secolul al XVI-lea şi cea a documentelor este o deosebire sensibilă, prin faptul că cea dintîi e mai arhaică, iar cea din documente este mai aproape de limba vorbită" *(Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1975, p. 56). Sub aspect fonetic şi lexical, este posibil însă ca decalajul să reflecte „structuri lingvistice diatopice", regionale (vezi discuţia la Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti 1974, p. 75).

[80] Cf. Lennart Carlsson, *Le degré de cohésion des groupes subst. + de + subst. en français contemporain*, Uppsala, 1966, p. 30.

[81] Petre V. Haneş, *op. cit.*, p. 110—111.

Și Al. Rosetti vorbește de o „ordine nefirească a cuvintelor în frază, prin imitarea *exactă* [s. n.] a ordinii cuvintelor din originalul maghiar“ și slavon[82], dar nu toate exemplele îi servesc : nu putem vedea o legătură între „cum *au* Hristos nouă *zis*“ și „mint az Christus meg *monta*“, între „se-*ară* Domnulu *vrea*“ și „ašte gospodĭ *vosxoštetŭ*“, între „tuturora *au* scris *lăsat*“ și „mindenek nec iruán *hatta*“ (literal : „tuturor scriind a lăsat“)[83]. Nici Pandele Olteanu nu ne convinge să vedem în traducerea „dar *ca să* numele Domnului *respectăm*“ o reproducere a slavonului „ali što besme imja Božie běčelovati“ și, cu atît mai puțin, să presupunem o origine slovacă a traducerilor bazați pe asemenea exemple[84]. Arbitrară este și paralela oferită de Radu Flora între o secvență istroromână („n-*au* iel *vrut*“) și una sîrbească („nije on *hteo*“), pentru a dovedi „o preluare a topicii“ străine și, implicit, caracterul „mixt“ al dialectului românesc[85].

Remarcîndu-se unele deosebiri prea mari, atît în raport cu slavona cît și cu româna actuală, s-a ajuns la concluzia că traducătorii nu știau nici slavonește și nici românește[86]. În aceste condiții, inițiativa de a traduce totuși apare cel puțin ciudată, dacă nu de-a dreptul iresponsabilă. Explicația este prea stringentă pentru a fi luată în seamă ; s-a presupus însă că traducătorii erau sași (pentru că separarea compuselor este curentă în germană), sau că, în orice caz, aparțineau unei zone nordice, influențată de maghiară, slovacă și germană[87]. Dar fenomenele vizate nu se întîlnesc într-o carte — două, ci în întreaga literatură de traduceri, din toate provinciile și pe parcursul unui întreg secol, așa cum s-a văzut. Este drept că marea majoritate a textelor provin din Transilvania și Banat, dar nu credem că aspectul lor a fost determinat de deprinderi morfosintactice cărturărești, pentru motivul că din aceeași zonă provin și majoritatea exemplelor populare de inserții ale subiectului, vocativului, pronumelor tonice și altor adverbe decît cele „admise“ astăzi în limba standard. Transilvania (împreună cu Banatul) reprezenta, deci, din punct de vedere morfosintactic, o arie conservatoare ; cu alte cuvinte, diferențierea sociolingvistică (diastratică) s-a dezvoltat dintr-o diferențiere regională (diatopică). Pe de altă parte, așa-zisele săsisme din celelalte compartimente ale limbii, pe care unii filologi au încercat să le detecteze, nu au rezistat, în marea lor majoritate, criticii pertinente[88].

---

[82] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 567.

[83] *Ibidem*, p. 563, 566, 567.

[84] Pandele Olteanu, *Considerații filologico-lingvistice despre postilele husito-reformate de interpretare a „Decalogului“*, în vol. *Studii de slavistică*, I, București, 1969, p. 63—64.

[85] Radu Flora, *Cîteva observații cu privire la bilingvismul manifestat în graiurile istroromâne*, în ACILFR XII$_2$, p. 1020.

[86] Liviu Onu, *În legătură cu problemele limbii române literare*, în „Steaua“, VI, 1955, nr. 7, p. 100.

[87] Pandele Olteanu, *Presupusul original unguresc al „Cazaniei“ I, din 1564, a diaconului Coresi : corectarea unei erori*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, p. 647 ; idem, *Sintaxa și stilul paleoslavei și slavonei*, București, 1974, p. 318—319.

[88] Vezi Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 77—102 și, îndeosebi, Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-București, 1947, p. 558—575 și *Istoria limbii române*, p. 664.

În ultimul timp au apărut însă cîteva studii de orientare obiectivă, care tind să restrîngă sfera „influenţelor" slavo-săseşti asupra primelor traduceri, susţinînd, în acelaşi timp, că atît traducătorii cît şi copiştii erau români[89]. Comparînd disjuncţiile compuselor verbale româneşti prin subiect nominal sau pronominal cu corespondentele lor slavone, Maria Rădulescu conchide : „presupunerea că asemenea construcţii neromâneşti s-ar putea datora topicii originalului tradus, cel puţin pentru textul coresian, nu se susţine"[90]. Constatarea este pe deplin justificată, iar dacă mai subzistă vreo nedumerire, ea priveşte motivul pentru care trebuie să mai vorbim, în astfel de cazuri, de „construcţii neromâneşti".

Pe baza materialului analizat, se pot detaşa liniile mari ale evoluţiei coeziunii grupului verbal în limba română. Etapa arhaică este aceea în care functivii puteau fi separaţi prin termenii oricărei clase lexicale şi chiar prin secvenţe mai ample. Ea a caracterizat norma limbii noastre, probabil, pînă în secolul al XIV-lea, dacă ţinem seama de influenţa regresivă a analitismului limbilor slave. Ulterior procesul de morfologizare s-a manifestat, în plan sintagmatic, prin eliminarea treptată a claselor lexicale cu excepţia celei a pronumelui şi a adverbului ; dintre celelalte, au rezistat pînă astăzi, în izolări regionale, substantivele cu funcţie de subiect sau de vocativ. Textele culte, din secolul al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea, păstrează încă vestigii ale stadiului arhaic, situate la periferia sistemului. Cea de-a doua etapă este aceea a reducerii termenilor celor două clase la pronumele *atone* şi la cele cinci adverbe, selectate datorită corpului sonor redus şi, îndeosebi, datorită funcţiei aspectuale pe care i-o conferă nucleului verbal (am *mai* făcut, am *şi* ajuns, am *tot* mers, am *cam* băut, n-am *prea* rîs). Judecînd după texte, inserţiile altor adverbe şi pronume se situează, pînă în secolul al XIX-lea, în zona periferică a normei, iar din secolul al XIX-lea pînă astăzi, la periferia sistemului.

În comparaţie cu celelalte limbi romanice, angajate în acelaşi proces, româna a evoluat mai rapid în direcţia sintetismului. Credem că principala cauză a decalajului este baza sociolingvistică mult mai îngustă a stilului savant, care, în ansamblul Romaniei, a reabilitat dintr-o nouă perspectivă funcţională, stilistică, construcţiile arhaice, sub forma *hiperbatului*[91].

La nivelul grupului nominal, se pot considera „premorfologice" în limba veche disocierile sintagmelor [adverb de comparaţie + adjectiv] şi [adverb de comparaţie + adverb]. În limba actuală morfemul de comparaţie este coocurent determinatului său — situaţie care se prezintă, de asemenea, ca rezultat al unei evoluţii.

După natura inserendului verbal, vom distinge două tipuri de separări, ambele normale în limba veche :

---

[89] Vezi, de exemplu, J. Smrčková *Remarques sur l'intérpénétration des systèmes grammaticaux roumain et slave dans les premiers monuments roumains traduits*, în ACIL X_4, p. 851—852.

[90] Maria Rădulescu, *Observaţii asupra topicii subiectului*, p. 45.

[91] Nu putem insista aici asupra procesului complex al „remotivării" stilistice ; ne mulţumim să trimitem la cele cîteva date oferite de lucrările noastre mai vechi : *Oriental şi clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în ALIL (Iaşi), XIX, 1968 şi *Influenţe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui D. Cantemir : hiperbatul*, în vol. *Studii de limbă literară şi filologie*, Bucureşti, 1968.

A) Separarea prin copulă a grupului nominal (menţinută pînă astăzi în poezia populară din Transilvania):

Foarte era *amară* (PALIA, 230) — igen keserü vala — amara enim erat — πικρὸν γὰρ ἦν — **горькка бо бѣ**; bunătatea-le *foarte* era *multă* (*ib.* 123) — mert az ö Ioszagoc igẽ soc vala — erat enim substantia eorum multa — ἦν γὰρ αὐτῶν τὰ ὑπάρχοντα πολλὰ — **бѧхꙋ бо имѣнїѧ ихъ мнѡга**; *foarte* era ţara *în grej* (doc. a. 1612, la ROSETTI, L. 79); *foarte* iaste noaă *de folos* (VARLAAM, 90); tuturor *foarte* are hi fost *puţină* (id. 319); *foarte* era om *înţeleptu* (HRONOGRAFE, 257); *foarte* îi era *drag* (SINDIPA, 362); ei *foarte* sînt oameni streini *răi* (*ib.* 393); nu *foarte* iaste *aşa priceput* acel neguţători (*ib.* 394); *foarte* iaste lucrul acela *minunat* (N. Milescu[92]); *foarte* era *iscusiţi* (C. CANTACUZINO, 30); *foarte* iaste *bine* (ÎNV. NEAGOE, 136); *foarte* va fi lucru *bun* (*ib.* 256); *foarte*-mi erai *drag* (*ib.* 210); *mult* iaste *milostiv* (*ib.* 281); *lacom de bani* încă era *foarte* (R. POPESCU, 215); *foarte* sînt *folositoare* (id. 247); *foarte* este *cu năpaste* (CRON. VERS. 137); *mult* era *îndestulat* (MAIOR, I. I, 129); Săracă striinătate, *Mult* ai fost *fără dreptate* (VERS. 516); *Greu* că-i *încărcată* (N. DENSUŞIANU, V.C. 24, Mold.); *Mult* e cu chipul *de treabă* (id. *ib.* 101, Olt.); *Mult* e mintea fetei *proastă* (BIBICESCU, P.P. 222); *Mult* e voinicul *viclean* (id. *ib.* 223).

B) Separarea grupului nominal printr-un predicat verbal:

Forti ne-au părut *bine* (doc. a. 1594, în HURMUZAKI, XI, 490); *foarte* ne strîngu turci *mulţi* (doc. a. 1599)[93]; ci *foarte* au slăbit vita *rău* (doc. a. 1649, în CAT. BRAŞ. I, 12); *foarte* au dat război *mare* (HRONOGRAFE, 248); *foarte* li-a părut *bine* (PRIIAM, 90); *foarte* i-au tăiat *rău* (R. POPESCU, 72, 110); *atîta* s-au aţîţat foc *mare* (id. 241); *foarte* mi să par *întunecate* (ANTIM, 205); *foarte* ş-au făcut voia *rea* (SINDIPA, 362); *foarte* au fugit *tare* (*ib.* 365); *foarte* să le iai aminte *bine* (*ib.* 393); *foarte* ne stau vremile *împotrivă* (doc. a. 1774, în CAT. BRAŞ. I, 158); *Mult* se bat *cu jale*, *Mult* se bat *urît* (N. DENSUŞIANU, V.C. 115, Munt.).

Primul tip fusese preluat de limbile romanice din latină, unde poziţia copulei (de ex. „in metu sum maxumo", la Plaut) a fost explicată prin legea lui Wackernagel, care consemnează plasarea „cuvintelor accesorii" din indoeuropeană imediat după primul termen autonom al propoziţiei[94]. În construcţiile de tipul „mul en *fud trist*", „tam *fud cruels*" sau „mult *fo afflicz*" din v. fr., adverbul se referea nu la adjectivele *trist*, *cruels*, sau *afflicz*, ci la ansamblul [copulă + adjectiv], care constituia o sintagmă stabilă, nedisociabilă[95]. O situaţie asemănătoare este cea a inserţiilor prin predicat : în vechile limbi romanice, adverbele puteau determina nu numai un verb (cf., în rom., *foarte am pofti*, doc. a. 1604 – 1618, la ROSETTI, L. 73 ; *că nu foarte îmblă drumul*, doc. a. 1656, în CAT. BRAŞ. I, 16, *nu foarte ştim*, doc. a. 1674, în HURMUZAKI, XV, 1355), dar şi un echivalent sintagmatic al acestuia. Cît timp ele nu reprezentau determinări ale adjectivelor sau ale adverbelor, ci ale sintagmei verbale, poziţia lor reflecta nemijlocit solidaritatea cu aceasta din urmă. Aşa se explică secvenţele :

---

[92] Ap. P. V. Haneş, *Un tricentenar Milescu. Cartea cu întrebări (1661—1961)*, în „Glasul bisericii", XXI, 1962, nr. 1—2, p. 93.

[93] Ap. Şt. Ştefănescu, *Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 187.

[94] J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine. I. Les groupes nominaux*, Paris, 1922, p. 229—230.

[95] Maria Van Hoorenbeeck et Guy de Poerk, *Méthodes d'approche de la syntaxe des plus anciens textes français*, în vol. *Méthodes de la grammaire. Tradition et nouveauté*, Paris, 1966, p. 150.

> V. span. : *mucho* auie *grandes* cuidados[96] ; *much* era *bien andant* Eneas[97] ; v. catal. : *molt* ploraven *agrament* las donas[98] ; *tant* es *notoria* ; *fort* era *rahonable* ; *molt* est *enganant*[99] ; v. fr. : *molt* oüs *dur* corage ; *mout* i avoit *beles* gelines ; *mult* avoient fait *grant* folie ; *molt* sist *bien* a la dansele[100] ; v. prov. : *trop* son nostros terras *lonh* ; *tant* es sos pretz *verais e fis*[101] ; v. ital. : *tant*'è di bontade *fresco* ; questa cosa *molto* esser *legera*[102].

Aceste forme sintactice nu au făcut pînă acum, din cîte ştim, obiectul unei cercetări speciale în filologia noastră ; tangenţial, s-au exprimat totuşi cîteva puncte de vedere. Eugen Negrici încadrează printre „inovaţiile şi îndrăznelile topice“ ale lui Miron Costin aceste „dislocări cutezătoare“ : „*foarte* au ţinut *puţină* vreme războiul“, sau „nu *să* nice *povesteşte*“[103]. În realitate, ele nu sînt inovaţii, pentru că sînt comune fazelor primitive ale limbilor romanice ; nu sînt dislocări, pentru că reflectau solidarităţi sintagmatice diferite ca tip de cele actuale ; nu sînt îndrăzneţe, pentru că au o frecvenţă destul de ridicată, atît în textele de factură cultă cît şi în cele de factură populară. Eroarea lui Negrici constă în faptul că, necunoscînd raportul genetic dintre formele sintactice „dislocate“ şi cele sudate, le-a prezentat pe primele ca fiind transformări ale celorlalte. Referindu-se la topica lui *foarte* la Neculce, Iorgu Iordan apreciază că „acest adverb avea, exact ca în unele graiuri populare de astăzi, şi valoare de cuvînt oarecum independent, nu numai alcătuitor al superlativului"[104]. De fapt, nu este vorba de o independență, ci de o determinare multiplă, manifestată, în secolul al XVIII-lea, prin coexistența construcțiilor noi cu cele vechi.

---

[96] Ap. Martin Alonso, *Ciencia del lenguaje*, p. 127.

[97] Ap. R. Lapesa, *op. cit.*, p. 155.

[98] *Crestomaţie romanică*, I, p. 672.

[99] Anfós Par, *op. cit.*, p. 530.

[100] *Crestomaţie romanică*, I, p. 481, 515, 523, 530.

[101] *Ibidem*, p. 626.

[102] *Ibidem*, p. 221, 289.

[103] Eugen Negrici, *Naraţiunea în cronicile lui Gr. Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1972, p. 319. Cunoştinţele de sintaxă istorică ale lui Negrici, cvasi-inexistente, nu l-au împiedicat totuşi să abordeze chestiuni care necesitau o pregătire riguroasă. „Nu este nevoie să fii sintaxier, susţine el, pentru a remarca diversitatea modelelor sintactice din text“ — ceea ce este perfect adevărat, dar este nevoie să fii sintactician pentru a le putea descrie şi a le înţelege semnificaţia istorico-stilistică. În paranteză fie spus, acest *sintaxier*, care nu înseamnă „manual de sintaxă“ (cum ar putea-o crede oricine), ci „sintactician“, ilustrează spiritul umoristic al autorului, un fecund *derivatier*. Pentru inserţia lui *nici* în limba veche, vezi, de pildă, VARLAAM : „nu să nici ating de samareni“ (116), „nu nici caotă“ (283), „nu să nici închina “(397) ş.a. Şi în limba actuală „destul de frecvent îşi schimbă locul, fără deosebire de provincie, adverbul de negaţie *nici*“ (Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor“*, Iaşi, 1943, p. 451 — dar cu exemplificări privind conjunctivul).

Într-adevăr, dezvoltarea noilor determinări sintactice a dus la constituirea, în cadrul grupului verbal, a ansamblului [adverb de comparație + adjectiv(adverb)]. Construcțiile mai vechi continuă să apară, în virtutea principiului inerției, dar conținutul lor funcțional devine bivalent: *foarte ne-au părut bine* se putea interpreta fie ca „ne-au părut foarte bine", fie ca „foarte ne-am bucurat", după cum și *mult ai fost fără dreptate* putea fi înțeleasă fie ca „ai fost mult nedreaptă", fie ca „mult m-ai nedreptățit". În prima ipostază funcțională, secvența se prezenta ca o formulă contradictorie a raportului dintre conținut și expresie, așadar ca o dislocare sintactică, ceea ce a dus la eliminarea ei treptată din normă și la proliferarea ei paralelă în stil.

SIGLE

ACIL X = *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, București, I(1969), II—IV (1970); ACILFR XII = *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, București, I (1970), II (1971); ALEXANDRIA = *Istoria despre marele Alexandru împărat* (1794), în C. POP. I; ANTIM = Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972; BIBICESCU, P.P. = I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1893; BUD, P.P. = Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, 1908; CACAVELA = Ieremia Cacavela, *Tîlcuirea liturghiei*, Iași, 1692; C. CANTACUZINO = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, București, 1961; CANTEMIR, D. = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, București, 1969; CANTEMIR, H. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901; CANTEMIR, IST. = Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, I—II, București, 1964; CARTEA = *Cartea împăratului Ioan Cantacuzino* (secolul al XVIII-lea), în „Theodor Codrescu", III, 1934, nr. 5; CAT. BRAȘ. = *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului (Brașov)*, I, București, 1955; CAT. CALV. = *Catehismulu calvinescu* (1656), Sibiu, 1879; CEASLOV (1640) = Șt. Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov românesc. Studiu istoric și de limbă*, București, 1939; CÎNTEC = *Cîntec în versuri de patimile Domnului Isus Hristos*, în „Theodor Codrescu", IV, 1935, nr. 8; COD. BEREASA = Gh. Ghibănescu, *Din Evangheliarul lui Varlaam, mitropolitul Moldovei. (Codicele Bereasa, Vaslui, scris de Contăș uricar și Apostol Tecuci)*, în „Ion Neculce", VI, 1926—1927, p. 255—263; COD. VOR. = *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885; CORESI, A. = Coresi, *Lucrul apostolesc*, Brașov, 1563 (ed. fotocopiată de I. Bianu, București, 1930); CORESI, L. = Coresi, *Liturghierul*, București, 1969; CORESI, MOL. = fragmente din *Molitvenicul* lui Coresi, publicate de Atanasie Popa *(Originalul cîntecelor din „Molitvenicul" tipărit de Coresi în 1564*, în LR XV, 1966, nr. 3); CORESI, P. = *Psaltirea publicată în românește la 1577* de diaconul Coresi, I, București, 1881; CORESI, T. = Coresi, *Tetraevanghelul*, București, 1963; M. COSTIN = Miron Costin, *Opere*, București, 1958; C. POP. = *Cărțile populare în literatura românească*, I—II, București, 1963; CRON. VERS. = *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967; N. DENSUȘIANU, V.C. = Nicolae Densușianu, *Vechi cîntece și tradiții populare românești*, București, 1975; DENSUSIANU, F.A. = Ovid Densusianu, *Flori alese din cîntecele poporului*, București, 1966; DOSOFTEI, P. = Dosofteiu, *Psaltirea în versuri* (1673), București, 1887; EROTOCRIT = *Istoria lui Filerot și Antusa* (ante 1837), în C. POP. II; ESOPIIA = *Viața și pildele preaînțeleptului Esop* (1795), în C. POP. I; FOL. NOV. = *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Brîncoveanu* (1693—1704), București, 1942; FRIMU, P. = Frimu, *Plîngerea lui Adam*, în „Theodor Codrescu", V, 1936, nr. 11; GHEORGACHI = Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi* (1762), București, 1939; HASDEU, C.B. = B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I—II, București,

---

[104] Iorgu Iordan, *Introducere* la Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, București, 1955, p. 66.

1878–1879 ; HERSENI, F.=Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură poporană românească* Cluj, 1977 ; HRONOGRAFE = *Hronografe* (sfîrșitul secolului al XVII-lea), în C. POP. II ; HURM. = *Psaltirea Hurmuzaki*, publ. de I. – A. Candrea în subsolul de la SCH. ; HURMUZAKI, XV = *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, București, 1911, 1913 ; IORGA, S.D. = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XII, București, 1906 ; IORGA, S.F. = N. Iorga, *Scrisori de femei*, Vălenii de Munte, 1932 ; Î. LEG. = *Îndreptarea legii* (1652) București, 1962 ; ÎNV. NEAGOE = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, 1971 ; LUCACI = *Pravila ritorului Lucaci* (1581), București, 1971 ; MAIOR, I. = Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I–II, București, 1971 ; MOISE, B. = Ilie Moise, *Butea junilor. Obiceiuri de iarnă din sudul Transilvaniei*, Sibiu, 1976 ; MOXA = *Cronica lui Mihail Moxa*, la HASDEU, C.B.I (trimiterile se fac la pagina mss.) ; NECULCE = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, București, 1963 ; NT = *Noul Testament de la Bălgrad*, publ. de I. G. Sbiera în COD. VOR. ; PALIA = *Palia de la Orăștie* (1581–1582), București, 1968 ; PAULETI = Nicolae Pauleti, *Cîntări și strigături românești* (1838), București, 1962 ; PLOPȘOR, C. = N. Plopșor, *Ceaur. Povești*, Craiova, 1928 ; R. POPESCU = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, București, 1963 ; POPOVICI, S. = Titus Popovici, *Setea*, București, 1961 ; PRIIAM = *Împărăția lui Priiam, împăratul Troadei* (1689), în C. POP. I ; PSALT. CALV. = *Psaltirea* lui Viski János (1697), publicată fragmentar de I. Bianu în introducerea la DOSOFTEI, P.; ROSETTI, L. = Alexandre Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe-siècle et le début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926 ; SCH. = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, de I. – A. Candrea, I–II, București, 1916 ; SINDIPA = *Povestea despre Sindipa filosoful* (1703), în C. POP. I; SKINDERIU = *Istoriia lui Skinderiu-împăratu* (1797), în C. POP. I ; TEAHA, G. = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961 ; URECHE = Gr. Ureche și S. Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, Craiova, 1939 ; VARLAAM = Varlaam, *Cazania* (1643), București, 1943 ; VIRȘURI= *Virșuri pentru străinătate*, în „Th. Codrescu", V, 1935, nr. 5.

LES FORMATIONS PRÉMORPHOLOGIQUES EN ANCIEN ROUMAIN

RÉSUMÉ

Selon les normes grammaticales du roumain contemporain, la conjonction-morphème du subjonctif(*să*), la préposition-morphème de l'infinitif(*a*) et les auxiliaires (*a fi* et *a avea*) se caractérisent par une cohésion remarquable par rapport au noyau verbal, qui limite les possibilités d'insertion à cinq adverbes seulement (*și, mai, tot, cam, prea*) et aux formes atones des pronoms personnel et réfléchi. Les éléments conjoints (pronoms réfléchis et pronoms personnels atones) manifestent un degré de cohésion similaire ; proclitiques, ces éléments sont dissociables par les mêmes adverbes. Tel est aussi le cas du morphème de négation, séparable par les formes pronominales atones et par les adverbes *mai, tot, prea, nici, cumva* et *chiar*. Comparativement, les textes des XVIe–XVIIe siècles, offrent des exemples de séparation des groupes morphosyntaxiques, soit par d'autres pronoms (toniques) et des adverbes -cas fréquent- soit, par des ensembles syntaxiques plus amples, ce qui est plutôt rare.

En utilisant l'épreuve de l'écart par rapport à l'original des vieilles versions roumaines des textes bibliques, l'auteur prouve que les soi-disant disjonctions ne sont pas dues à l'imitation servile de l'ordre des mots du slavon ou de la langue magyare, comme on l'a affirmé jusqu'ici, mais qu'elles représentent des témoignages d'une étape archaïque de l'évolution des formes verbales composées qu'on rencontre aussi dans d'autres langues romanes anciennes, et dont on peut observer les traces encore de nos jours dans la poésie folklorique roumaine de certaines régions. L'ordre des mots du slavon n'a fait que favoriser leur prolifération au niveau de la langue livresque, créant ainsi une *différenciation diastratique* de l'ancien roumain (pour employer le mot de Leiv Flydal). Durant la seconde moitié du XVIIe siècle, grâce à des écrivains de formation baroque tels que Dosoftei et Cantemir, ces constructions, qui avaient été reléguées à la périphérie du système, sont réhabilitées au point de vue stylistique, par une mutation fonctionnelle.

L'auteur analyse de la même manière les dissociations des syntagmes [adverbe de comparaison + adjectif (adverbe)] – fréquentes dans la langue ancienne – qu'on peut considérer prémorphologiques au niveau du groupe nominal.